

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Parmenidovy ontologické a kosmologické představy

Bakalářská práce

Studijní program:

B6101 Filozofie

Studijní obor:

Filozofie humanitních věd

Autor práce:

Jana Tajchmanová

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Milan Exner, Ph.D.
Katedra filosofie

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Zadání bakalářské práce

Parmenidovy ontologické a kosmologické představy

Jméno a příjmení: **Jana Tajchmanová**
Osobní číslo: **P17000169**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie humanitních věd**
Zadávající katedra: **Katedra filozofie**
Akademický rok: **2018/2019**

Zásady pro vypracování:

Studentka představí Parmenidovo myšlení v ontologické a kosmologické oblasti, které porovná s představami jeho předchůdců a následovníků.
To vše v závislosti na související prostudované literatuře. Studentka se bude řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího práce.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování práce:
Jazyk práce:

tištěná/elektronická
Čeština

Seznam odborné literatury:

EXNER, Milan. Předplatónské modely vesmíru. Vyd. 1. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005. 214 s. ISBN 80-7083-954-6.
KALANDRA, Závěš. Parmenidova filosofie. Vyd. 1. Praha: Herrmann & synové, 1996. 288 s. ISBN 978-80-200-2266-0.
KRATOCHVÍL, Zdeněk. Od mýtu k logu. Vyd. 1. Praha: Herrmann & synové, 1994. 176 s. ISBN 978-80-200-1789-5.
KIRK, Geoffrey S., Raven, John E., Schofield, Malcolm. Předsókratovští filosofové. Vyd. 1. Praha: Oikymen, 1996. 664 s. ISBN 80-7298-110-2.
SVOBODA, Karel. Zlomky předsokratovských myslitelů. Vyd. 2. Praha: Československá akademie věd, 1962. 200 s. Filosofická knihovna.

Vedoucí práce: doc. PhDr. Milan Exner, Ph.D.
Katedra filosofie

Datum zadání práce: 1. dubna 2019
Předpokládaný termín odevzdání: 30. dubna 2020

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 1. dubna 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

18. dubna 2020

Jana Tajchmanová

Poděkování

Za odborné vedení této bakalářské práce, užitečné rady, pečlivý dohled a celkovou pomoc děkuji doc. PhDr. Milanovi Exnerovi, Ph.D.

Jana Tajchmanová

Anotace

Bakalářská práce se zabývá hlavními ontologickými a kosmologickými představami slavného Parmenida z Eleje. V první části popisuje filosofovy předchůdce především z Milétu a vyzdvihuje jejich hlavní myšlenky, týkající se tématu. Dále charakterizuje rozdílné pojetí Parmenida a objasňuje jeho nově vybudovaný systém. V tomto oddílu zmiňuje především vlastní dílo filosofa, na základě kterého předvádí jeho výchozí teze a ucelenou teorii. Součástí práce jsou celkem tři náčrty Parmenidovy kosmologie, které poskytují lepší představu a pochopení dané problematiky. Poslední část pojednává o odkazu, jenž po sobě eleatský myslitel zanechal, popisuje filosofovy následníky a podporovatele. Následuje finální zhodnocení osobnosti.

Klíčová slova

Parmenidés, Eleaté, aletheia, doxa, filosofie, presokratik, kosmologie, ontologie, bytí, báseň

Annotation

The bachelor thesis deals with the main ontological and cosmological ideas of the famous philosopher Parmenides of Elea. The first part describes the philosopher's predecessors, mainly from Miletus, and emphasizes their main ideas regarding to the topic. It further characterizes the different concept of Parmenides and clarifies its newly built system. In this section it presents his initial thesis and comprehensive theory. There are three concept arts of Parmenides' cosmology, which provide better understanding of the issue. The last part discusses the legacy let by the thinker of Elea, describing the philosopher's successors and supporters. Then ensue the final evaluation of this person.

Key words

Parmenides, Eleaticism, aletheia, doxa, philosophy, presocratic, cosmology, ontology, being, poem

Obsah

Seznam obrázků	5
Úvod	6
1. Východiska Parmenidových předchůdců	8
1.1. Arché	8
1.2. Prázdnost	9
1.3. Idea věčného návratu	10
1.4. Vesmír a jeho povaha u milétských filosofů	12
2. Parmenidés a jeho dílo	18
2.1. Základní údaje	18
2.2. Parmenidova báseň	19
2.2.1. Prooimion	20
3. Aletheia	22
3.1. Atributy bytí	24
4. Doxa	28
4.1. Míšení principů	29
4.2. Kulovitá podoba Parmenidova kosmu	39
4.3. Věnce	41
4.4. Sídlo bohyně	43
4.4.1. Proč bohyně, a ne bůh?	44
5. Grafické zpracování Parmenidova kosmu	45
5.1. Soustředné koule versus kulové úseče	45
5.2. Věnce jako soustředné koule	46
5.3. Věnce jako kulové úseče	48
5.4. Kalandrův model s použitím Exnerovy redukce	50
6. Třetí cesta – identičnost neidentického	51
6.1. Rozepře s Hérakleitem	53
7. Mylné výklady	56
7.1. Nonsense identity bytí a myšlení	57
7.2. Dezinterpretace smyslového poznání a dění	58
8. Parmenidův odkaz	62
Závěr	69
Seznam zdrojů	70

Seznam obrázků

Obrázek 1 – Míšení principů	31
Obrázek 2 – Soustředné koule versus kulové úseče	46
Obrázek 3 – Kalandrova varianta kulovitých sfér	47
Obrázek 4 – Exnerova varianta kulových úsečí	50
Obrázek 5 – Kalandrův model s použitím Exnerovy redukce	51

Úvod

Proč jsem zvolila právě toto téma? Už od počátku mého studia filosofie jsem našla zalíbení zejména ve výkladech presokratických myslitelů. Přestože je dostupnost jejich děl omezená, jelikož se podstatná většina z nich dochovala jen zlomkově, stále mají co říct a dokážou nás oslovit.

A proč Parmenidés? Kromě toho, že pochází z toho filosofického období, které obdivuji nejvíc, je to proto, že mi jeho práce připadá promyšlená, ucelená a revoluční. Z mého pohledu se jednalo o odvážného filosofa, který se nebál vystoupit se zcela novým systémem, což v době ustálených a ze zásady neměnných názorů nebylo zrovna jednoduché.

Ve své práci vyzdvihuji Parmenidovu výjimečnost, které předchází osvětlení předchozích filosofických tezí té doby – to je pro pochopení jeho progresivního systému opravdu stěžejní. Nakonec rozvádím filosofův nemalý odkaz skrze následovatele, podporovatele a další autory.

Při tvorbě bakalářské práce jsem vycházela především z publikace Zlomky předsokratovských myslitelů – každé stěžejní téma obsahuje Parmenidovy úryvky. Považuji to za nejrelevantnější dílo pro pevný základ a formu textu, alespoň vzhledem k mé bakalářské práci.

Dále čerpám z myšlenek významného českého autora, kterým je Závěš Kalandra. Kalandrův pohled na Parmenida a jeho filosofický systém mě v mnohém ovlivnil, inspiroval a především nadchnul. Jeho silné argumenty a vlastní pochopení pro tohoto filosofa se ve velké míře přenesly i na mě. Kalandra byl bezpochyby výjimečný muž, jenž vstoupil do povědomí lidí především kvůli svému tragickému osudu. Sympatizuji s jeho výkladem Eleaty – jak ho nazývá, který v této bakalářské práci postupně představím. Samozřejmě podpořím Kalandrova stanoviska dalšími autory, nebo naopak navrhu jiný pohled na danou problematiku. Kalandrovu práci nesmíme v žádném případě opomenout z hlediska českého jazykového kontextu. Velmi důležitý je jeho popis Parmenida vzhledem k vyzdvihnutí tří cest, oproti tradičním dvěma, které se běžně uvádějí.

Další aspekt, který se mi na Kalandrově práci líbí, je ten, že své pojednání zakládal historicky. Považoval za důležité upustit od současného postoje filosofie a pokusit se co nejlépe vcítit do myšlení předsokratických filosofů. Vždyť jen s pomocí takového nazírání dokážeme

správně pochopit jejich učení a postoje. Takový přístup považuji za nejlepší možnou volbu, proto jsem ho během tvorby mé práce rovněž uplatňovala.

Není to ale samozřejmě jen Kalandra, který mi poskytnul podklady k verifikaci mých tvrzení. Pro srovnání a doplnění textu nahlížím dále do děl tvorby zejména M. Exnera nebo G. S. Kirka – J. E. Ravena – M. Schofielda a dalších, kteří jsou uvedeni v citacích.

Mým cílem je představení významného filosofa z Eleje, především pak zdůraznění jeho ontologických a kosmologických myšlenek. To vše na základě dochovaných zlomků spolu se srovnáním dalších Parmenidových exegetů.

1. Východiska Parmenidových předchůdců

Parmenidés nabízí nový a unikátní pohled na probíraná filosofická témata v presokratické filosofii, který se ale v mnohém liší od jeho předchůdců, především Milét'anů. Proto je nutné představit si nejprve jejich postoje, abychom mohli následně přejít k vlastním myšlenkám eleatského filosofa.

Propracované systémy iónských myslitelů byly vcelku jednotné a bez rozporů, co se týče základních principů, ze kterých vycházeli. Dokonce ani Xenofanova a Hérakleitova skepse na téma adekvátnosti smyslového poznání nemohla nikterak zbořit pevné pilíře ustálené koncepce, pouze je jen trochu modifikovala.¹

V následujících podkapitolách tohoto tématu představím tehdejší stanoviska presokratických myslitelů.

1.1. Arché

Ve zlomku A 12 z Aristotela se dočteme: „*Většina těch, kdo se první obírali filosofií, myslila, že počátky všech věcí jsou jen v podobě hmoty. Neboť to, z čeho jsou všechny věci a z čeho na počátku vznikají i do čeho na konci zanikají, při čemž trvá podstata a mění se jen ve svých stavech, to nazývají prvkem a počátkem jsoucna. Proto se domnívají, že ani nic nevzniká, ani nic nehyne, jelikož stále trvá taková podstata...*“²

Jak je z úryvku jasné, ona pralátka byla v řecké filosofii od pradávna nesmírně důležitá. I když samotný pojem arché zavedl až Aristotelés, jeho koncepce se vyvíjela už v Milétské škole od Thaléta, který si pod ním představoval vodu, skrze další myslitele. Pro tohoto filosofa Země plula po vodě a byla ovlivňována právě tímto počátkem.

Zlomek A 15 ze Seneky: „*Thalés praví, že země je držena vodou, že pluje jako loď a že se kolísá pohyblivostí vody tehdy, když se říká, že je zemětřesení.*“³

Anaximandros určil za počátek všech věcí neomezené – apeiron, Anaximenés poté rozvedl myšlenku tohoto filosofa a jako arché prezentoval apeiros aer.⁴

¹ KALANDRA, Závěš. *Parmenidova filosofie*. 2. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2266-0. S. 218,219.

² SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962. S. 31.

³ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 32.

⁴ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s.33, 36.

Základním předpokladem tedy muselo v případě prvopočátku všech věcí být to, že je třeba existence něčeho, co se samo z ničeho neodvozuje, ale z čeho následně vychází vše, co reálně je – hmota a celkový svět.⁵ To bylo klasicky i u Hérakleita jakýmsi věčně obnovovaným pohybem.⁶ Ten uvádí jako arché svůj netradičně pojatý oheň.

Zlomek B 65: „*Hérakleitos nazývá oheň nedostatkem a nasycením.*“⁷

1.2. Prázdnost

Milétané, jak píše Exner, žádný pojem prázdna jako takového v žádném případě neznali. Jejich vesmírné představy byly zcela plné bytí.⁸

Ale přece jen existuje něco, o čem se dá uvažovat jako o přibližné formě prázdna. Je to apeiron, ale jen pokud bychom ho vysvětlovali čistě geometricky jako Petr Vopěnka.⁹ Vopěnkovo chápání apeira charakterizuje Exner následovně: „*Neexistuje však ani žádná pevná "hranice" vnějšího vesmíru: tento fenomén byl odsunut daleko za vnímatelný a myslitelný horizont. To na druhé straně neznámá, že milétské vesmíry jsou zcela bez okrajů... Jejich okraje jsou (pouze) neurčité: Petr Vopěnka je definuje "rozpadem" pevné hranice v dávkách za vnímatelným horizontem. Věc můžeme vidět např. tak, že přímka v takových vzdálenostech přestává být přímkou: zakřivuje se třeba, nebo se rozpadá na nespojitě části a body...*“¹⁰

V závěrečných poznámkách Exner dodává: „*Petr Vopěnka upozorňuje na problémy spojené s překladem slova "apeiron", které (sice) znamená "nekonečno", ale podstatu milétských představ v takovém překladu jen zatemňuje. Vopěnka proto ponechává pro Anaximandrovu školu nepřekládané řecké slovo "apeiron", zatímco český pojem "nekonečno" rezervuje pro tzv. "absolutní nekonečno", k jakému dospěl Melissos a atomisté. U Vopěnky najdeme v souvislosti s vývojem geometrie také typologii pojmu nekonečna a základní vývoj představ o něm. Některé typy, které předcházejí absolutnímu nekonečnu (tedy nekonečnu ve smyslu synchronní existence všech přirozených čísel), bychom mohli označit jako "nepravá*

⁵ NICOLA, Ubaldo. *Obrazové dějiny filozofie*. Praha: Knižní klub, 2006. ISBN 80-242-1578-0. S. 54.

⁶ KALANDRA, Závist, pozn. 1, s. 96.

⁷ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 57.

⁸ EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6. S. 102.

⁹ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 102.

¹⁰ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 44.

*nekonečna". Milétský pojem "Apeiron" byl evidentně (jen) východiskem vývoje řeckých představ o tom, co "nemá konce".*¹¹

Potom by případně mohl vzniknout apeiratický prostor, který by byl jakýmsi způsobem i prázdný, právě kvůli tomu, že by existoval mimo protiklady. Takové pojetí však nejspíš mohlo vzniknout až u Pythagorejců – ti totiž popisují svůj počítací kámen a geometrii bodu. Mezi nimi je prázdno, které nacházíme i v jejich kosmologii. Exner v souvislosti s tím píše: *„Nejstarší pythagorejská verze vesmíru, Petrónova, musí obsahovat "prázdno" přinejmenším uvnitř kosmického trojúhelníku..."*¹²

Avšak u Parmenida hraje pojem prázdna – v podobě nebytí – podstatnou roli, třebaže mu nepřiznává existenci.

1.3. Idea věčného návratu

V íónském pojetí jdou ruku v ruce dvě podstaty – periodicitu a spontaneitu přírodního dění. Obě dohromady tvoří jednotný celek událostí a doplňují se v ideji věčného návratu. Periodicitu přírodních jevů vysvětlují Milétané střídáním aktuálních stavů a jejich následovným vznikáním a zanikáním. I Parmenidés sdílí onu představu, avšak v jiné podobě.¹³

Jak tvrdí Anaximandros ve zlomcích A 9 a B 1 ze Simplikia: *„A z čeho věci vznikají, do toho též zanikají podle nutnosti, neboť si za své bezpráví navzájem platí pokutu a trest podle určení času... Nevykládá vznik věcí proměnou živlů, nýbrž tím, že se věčným pohybem vylučují protivy.*¹⁴

A dále, dle Nicolý: *„Cykličnost pohybů nebeských těles je vyvolána periodickým zakrýváním otvorů.*¹⁵ I na tomto příkladu se objevuje ona periodicitu, tolik typická pro tehdejší filosofy.

Anaximenés ve zlomku A 7 z Hippolyta říká: *„..., že je počátkem neomezený vzduch, že z něho vzniká, co jest, co bylo, co bude, bozi i božské věci a že ostatní vzniká z potomstva vzduchu. A taková je podoba vzduchu: když je zcela stejný, je neviditelný, ale ukazuje se*

¹¹ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 198.

¹² EXNER, Milan., pozn. 7, s. 102.

¹³ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 23.

¹⁴ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 33.

¹⁵ NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 53.

chladem, teplem, vlhkem a pohybem. A stále se hýbá, neboť kdyby se nehýbal, neměnil by se tolik, kolik se mění.“¹⁶

Skutečnost tak představuje neustálý proces změn, což je patrné i v následujícím zlomku Hérakleitově, B 126: „*Chladné se otepluje, teplé se ochlazuje vlhké schne a suché vlhne.*“¹⁷ Z tvrzení tohoto filosofa obecně vyplývá, že je každá věc naplněná určitým bojem protikladů.

„*Do týchž řek vstupujeme i nevstupujeme, jsme i nejsme.*“ Tak uvádí zlomek B 49a.¹⁸

Zde narážíme na přímou souvislost s Parmenidem. Protože právě proti tomu, co vidíme na uvedené ukázce, vystoupí velmi ostře ve svém díle.

Nicola se vrací k pojetí ohně u Hérakleita: „*Pro Hérakleita byl symbolem a ztělesněním principu změny oheň, nejnestabilnější ze všech živlů, jelikož teplo je základem života, světlo naplňuje vesmír a plamen transformuje to, s čím přijde do styku. Předpokladem každé přeměny jedné látky v druhou je působení ohně.*“¹⁹

Zlomek B 66: „*Oheň, jenž přijde, vše rozsoudí a uchvátí.*“²⁰

Vysvětlení jednoty protikladného přináší zlomek B 54: „*Nezjevná harmonie lepší než zjevná.*“²¹

Hérakleitův oheň je tudíž hlavním důvodem veškerých proměn v jeho filosofii. Avšak jak bylo zmíněno, každý presokratik měl své vlastní pojetí arché – to samo zajišťovalo věčný vznik a zánik, i navracení se zpět do počátku.

Dle slov Exnera: „*Hérakleitova pozice v řecké kosmologii se tím ukazuje jako mezní a přechodná. Bylo by jí možné nazvat "vesmír mezi Xenofanem a Parmenidem".*“²²

Co se týče Xenofana, prvopočátek u něj popisuje zlomek A 33 z Hippolyta, který se také výrazně dotýká Parmenidových zájmů a pomalu naznačuje jedno z hlavních východisek jeho systému.

¹⁶ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 36.

¹⁷ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 55.

¹⁸ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 55.

¹⁹ NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 56.

²⁰ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 57.

²¹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 54.

²² EXNER, Milan., pozn. 7, s. 98.

„Xenofanés praví, že nic nevzniká, ani nehyne, ani se nepohybuje, a že jedno, veškeré, je beze změny. Říká též, že bůh je věčný, jeden, veskrze sobě podobný, ohraničený, kulové podoby a všemi částmi vnímající.“²³

Můžeme vidět, že Xenofanés už staví na myšlence, která nepodporuje změnu – ta je tolik typická pro Parmenida. Kolofónský filosof tak pro něj představoval patřičnou míru inspirace.

Jak píše Kratochvíl: *„Novinky eleatů, totiž formální argumentace a pak dokonce dialog, ustavují předpoklady dialektiky a metafyziky. Jakýmsi zpětným horizontem tohoto myšlenkového stylu založeného na přísném pojetí řeči bylo už dílo Xenofana z Kolofónu. Vznik elejské "školy" proto někdy bývá spojován už s Xenofanovým působením v Itálii; typickou nauku eleatů však vytváří až Parmenidés.“²⁴*

Kirk uvádí: *„Spojitost mezi Xenofanem a Parmenidem je očividně dána povrchní podobností Xenofanova jednoho nehybného boha s Parmenidovým nehybným jsoucnem v podobě koule.“²⁵* Pokud zde autor myslí "povrchní" ve smyslu "povrchový", pak je jeho tvrzení správné. Nicméně, uvažuje-li o povrchnosti jako o hodnotovém soudu, musím mu oponovat a dodat, že je to zásadní vývojový mezičlánek.

1.4. Vesmír a jeho povaha u milétských filosofů

Filosofovo uspořádání vztahu celku a částí je rozdílné od Milétanů – u těch svět vznikal uvnitř neurčitého, avšak přece jen jakýmsi způsobem konečného objemu látky. Pro Parmenida oproti tomu tvoří svět a vesmír jediný rámec, jehož hranice se snaží zdůvodnit.²⁶

U prvních filosofů byla kosmologie vážená především proto, že představovala velkolepé dovršení jejich systému. Jak píše Nicola, jednalo se o deskripci pomyslného kosmického scénáře, který byl slučitelný s principy obsahujícími základy jednotlivých filosofických systémů. Každý z presokratiků měl proto přirozenou potřebu stvořit svou vlastní, a v rámci jejich konceptu pravdivou teorii. Velké množství takových představ implikuje osobitý charakter

²³ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 49.

²⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta*. Praha: Academia, 2009. Galileo. ISBN 978-80-200-1789-5. S. 85.

²⁵ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové*. Praha: Oikoymenh, 2004. *Dějiny filosofie (OIKOYMENH)*. ISBN 80-729-8110-2. S. 213

²⁶ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 101.

kosmologie, která má pouze partikulární vědecké základy.²⁷ Počátek světa vykládali presokratičtí myslitelé a Parmenidovi předchůdci pomocí pralátky v různých variantách.

Nepochybně důležitým a stěžejním filosofem v utváření představ o kosmu byl Thalés. Další milétské představitelé vycházeli především z jeho umění geometrie, o čemž pojednává následující Exnerův výňatek.

„Thalétova zakladatelská zásluha pro milétské myšlení je tím pro nás mimo jakoukoli pochybnost. Byl to on, kdo stáhl antropomorfní projekce archaických ontofanií zpět do nevědomí člověka, a tím založil ontologii. Byl to on, kdo prolomil hranice hésiodovského světa a učinil pojem "peras" nepoužitelným. Byl to on, který pro svou vizi vesmíru poprvé užil logiky stále prodlužované úsečky, která se ztrácí v absolutní neevidovatelnosti. Thalétův na první pohled naivní a neviný postulát, totiž že podloží veškerého bytí je voda, v sobě implicitně nese právě tuhle geometrickou úvahu. Horizontalita vody, který nese plochou Zemi, zřetelně poukazuje v původu pojmu "Apeiron". Anaximandros k němu mohl dojít jen proto, že (explicitně) rozvinul dědictví svého učitele, totiž geometrii.“²⁸

Exner popisuje, jak Anaximandros v jeho podání vysvětluje vnitřní svět: *„Vnitřním světem rozumím všechny kosmologické entity před horizontem, mezi horní podstavou zemského válce a kruhem Slunce. Co se nachází za kruhem Slunce, může být chápáno jako svého druhu neurčité... Podobná neurčitost by mohla vládnout i v ostatních směrech (dolů a horizontálně); nemusí však být nutně téhož druhu jako neurčitost za Sluncem... Vnitřní svět sám je pak naprosto určitý, popsán pomocí číselných poměrů. Je také doménou přírodních živlů: "Apeiron" je to, co se skrývá za empirickým horizontem.“²⁹*

A dále: *„Zatmění Měsíce (nov) vzniká uzavřením jeho otvoru a měsíční fáze patrně postupným zatahováním ústí měsíčního kruhu. Když zajde srpek Měsíce za obzor, jde patrně o pohyb tohoto ústí po horizontále měsíčního kruhu. Podobný mechanismus vykazuje Slunce; západ a východ Slunce je tedy zajištěn mechanicky v rámci nebeského prostoru.“³⁰*

Obloha v případě Anaximandra neexistuje, nejsou to díry v obloze, nýbrž v kruzích nad sebou kladených. Nejníže se nacházejí hvězdy – to je rozptýlený oheň, následuje Měsíc

²⁷ NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 52.

²⁸ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 46, 47.

²⁹ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 48.

³⁰ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 49.

a nejvýše Slunce, ty mají otvory, jako je mají měchy. Ty putují po spodní straně měchu, zatmění představuje uzavření a podobně... Sféra hvězd jakožto "dírek", což uvádím v souvislosti s Nicolou, by zakrývala sféru Měsíce a Slunce.³¹

Autor pokračuje: „*Dosadíme-li ve zpětné projekci do pozice Anaximandrový substance vodu, pochopíme logiku Thalétovy představy, že Země se vznáší na vodě. Tam, kde u Anaximena směřuje do neohraničenosti vzduch, směřuje u Thaléta k témuž neohraničenému cíli voda. Vezmeme-li v úvahu, že kosmická voda nemusí, a snad ani nemůže být běžnou, člověku ve zkušenosti dostupnou "těžkou" vodou, nýbrž, že přechází do jiných, nehmatnějších a málo zřetelných forem, nemusíme mít velké potíže ani s tím, představit si takový "neokraj" názorně. Thalétovo universum je tedy tvořeno "neohraničenou vodou" (je-li dovoleno zavést podmíněně takový termín). Mezi Thalétem, Anaximandem a Anaximenem existují toliko arbitrární, nikoli koncepční rozdíly.*“³²

Ačkoliv některé z úvah milétských filosofů směřují jiným směrem, nenarušuje to základní představy o universu, které zůstávají společné.

Exner přemýšlí o tom, jaká příčina drží nebeská tělesa v jejich drahách. V případě Anaximandra se dle něj jedná o fyzikální argumentaci. Vznik u něj prezentuje vychýlení z kosmické rovnováhy apeira, proto musí dojít k nutnému zániku. Všemmu absolutně předchází apeiron, udávající rámec změn.³³

Autor pokračuje: „... Anaximenés umístil do (onto)logické pozice Anaximandrova pojmu svůj "apeiros aé". Když totiž zjistil, že vzduch prvotním "substančním kvalitám" předchází, otevřela se mu tím možnost přírodovědné logizace kosmu jako takového, vesmíru jako celku! Jsou-li vlastnosti vzduchu takové, jak se o nich v dochovaných zlomcích hovoří ("pneuma" ve smyslu dechu a duše vesmíru), lze o neomezeném vzduchu smysluplně říkat, že "je bohem". Není však bohem personálním. Každý personální bůh (pokud existuje) je důsledkem, nikoli příčinou kosmogeneze; jde tu o dvě různé úrovně nomenklatury, tedy metaforu. O antropomorfismu nemůže být řeč: vzduch ani nemůže mít podobu člověka... Jeho změna v protiklady je přitom evidovatelná.“³⁴

³¹ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 49.

³² EXNER, Milan., pozn. 7, s. 45.

³³ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 78.

³⁴ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 78.

Tak se Anaximandrovi podařilo logizovat látku a s ní celý vesmír, jak píše Exner: „Struktura kosmu, jeho chod, vznik i zánik, impuls i utlumení jsou tím rozumně ošetřeny. Nic není ponecháno čiré nutnosti ani náhodě; vesmír má "logiku", a má ji díky "božskosti" (tedy "logice") "vzduchu". První krok k takovému pojetí učinil Thalés. Hmota byla v jeho představách "plná bohů"... U Anaximena se už jedná o starověkou verzi pantheismu v čisté podobě natolik, nakolik je vzduch přítomný ve všech dalších formách látky. Tuto formu pantheismu chceme označovat jako živlový pantheismus; ten však je na rozdíl od Thaléta monistický. Existence "bohů" v tom nehraje žádnou roli: byli vytvořeni tímto "jediným", svým nepersonálním, ale rozumným "tvůrcem". Podle všeho nemají osobnost, nýbrž představují (vzniklé) meteorologické jevy.“³⁵

Následující Exnerův popis Anaximandrova nebe nás přenáší k pojetí plochosti u Milétanů.

„Anaximandrovo nebe bylo ploché. Plochá byla také kosmická tělesa, jejichž "ucpáváním" vznikalo zatmění i změny tvaru viditelné části měsíčního disku... U Anaximandra tedy Slunce "nezapadalo" za obzor.“³⁶

Anaximenés je, dle mého mínění, pro podpůrné stanovisko plochosti nejprínosnější, protože se v souvislosti s tím vyslovuje bez odboček, přímo a srozumitelně.

Konkrétně ve zlomku A 7 z Hyppolyta: „Země je plochá, vznáší se na vzduchu a podobně těž jako slunce, měsíc i všechna ostatní tělesa nebeská, jenž jsou ohnivá, vznášejí se na vzduchu pro svou plochost.“³⁷

Exner píše: „Hvězdy podle Anaximena "nehřejí" proto, že jsou od nás příliš vzdáleny... Plochost nebe tu je protifigurou mytologické klenby (tedy tvrzením v době před "zakulacením" Země progresivním); tvrdit opak by znamenalo "upadnout do mýtu". "Obraty" planet, tedy jejich zpětný pohyb na obloze, vykládal Anaximenés tak, že jsou vrhány zpět vzduchem, který se před nimi městná; po uvolnění tohoto tlaku pokračují v dráze, která je pro ně vytyčena. Anaximenés se snaží modelovat mechaniku nebes stejně jako jeho učitel Anaximandros.“³⁸

³⁵ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 78, 79.

³⁶ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 76.

³⁷ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 37.

³⁸ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 77.

Anaximenés dále, jak uvádí Aetius ve zlomku A 15, také říkal: „..., že je slunce ploché jako list.“³⁹

Anaximenovu představu ohledně Slunce rozvádí Exner v následující pasáži.

„... Proto jsou stejně jako u Anaximandra jeho nebesa plochá. Slunce tedy vůbec "nezapadá", nýbrž prostě a jen mizí našemu pohledu! To je dáno dvěma příčinami... 1) vyvýšenými místy a možná i okraji Země (která drží oceán). A 2) obrovitou vzdáleností absolutního okraje země. Pro bod 2 platí, že by se (v perspektivě pohledu z určitého místa) přímka nebe prořála s přímkou Země i bez zvýšených okrajů, asi jako u dlouhých rovných kolejí... To odpovídá přirozené zkušenosti a v souvislosti s logizací mýtu je i dobře pochopitelné... Anaximenés nepotřebuje, aby se Slunce "ucpávalo"... Dostatečně velická vzdálenost, kterou urazí po přímce, postačí k tomu, aby zmizelo našemu pohledu.“⁴⁰

Exner dále upozorňuje: „Anaximenés vykládá kosmická tělesa důsledně jako plochá; jiný výklad v té době ani nepřipadá v úvahu.“⁴¹

Autor popisuje kosmologickou shodu všech milétských filosofů tak, že v přítomnosti existuje pouze jediný svět, obklopený něčím, co je bez hranic. A jak dodává: „Je tu pak i shoda kosmogonická, aktuální svět není a z principu ani nemůže být věčný.“⁴²

To přispívá k jednotě milétských myslitelů, kterou se snaží Parmenidés svým postojem zcela narušit.

I Hérakleitovu představu o Zemi můžeme přiřadit k milétskému pojetí plochosti, jak vysvětluje Exner: „Vesmír je u Hérakleita samoregulujícím systémem... takovými systémy však byly už (vzniklé) vesmíry milétské... Země je u Hérakleita zřejmě plochá. Přímý výrok o tom nemáme, ale můžeme tak soudit z tvaru nebeských těles, která jsou plochými nádobami, obrácenými dnem vzhůru, v nichž se hromadí ohnivé výpary... Předpokládat jiný tvar Země by bylo anachronické...“⁴³

Nesmíme zapomenout ani na zmiňovaného Xenofana. Exner uvádí: „Xenofanova kosmologie představuje skrytou polemiku s názory jeho předchůdců. Víme, že Anaximandros

³⁹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 37.

⁴⁰ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 78.

⁴¹ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 76.

⁴² EXNER, Milan., pozn. 7, s. 72.

⁴³ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 92.

přisoudil Zemi jasně ohraničený geometrický tvar: Země je válec, který se vznáší na apeiru... Otázka, co se nachází "dole", pod našima nohama, a jaké podmínky tam panují, je tak u Anaximandra jednoznačně zodpovězena. Anaximenés, který ontologickou pozici apeira přisoudil vzduchu, nechá Zemi nést vzduchem (který je "silný", jak říká) ... Vertikální obraz vesmíru je tím homogenizován: "dole", pod našima nohama, je nejen geometricky, ale i látkově totéž, co nahoře... Ať už Anaximenés myslel zemskou desku jako pravidelný tvar či nikoli, situace je modelově jasná.“⁴⁴

Xenofanés měl však vlastní podobu neomezeného. V reakci na Anaximena se totiž, podle Exnera, ptal: „*Proč by se na spodní straně Země měl nacházet vzduch, a ne (spíše) něco jiného? A jak vůbec můžeme vypovídat o něčem, co je mimo veškerou zkušenost?*“⁴⁵

Autor dále popisuje Xenofanovo řešení „*Využije tedy geometrie apeiratického, zároveň ji však koriguje zkušeností. Pod našima nohama je země beze všech hranic.*“⁴⁶

Xenofanovo přesvědčení můžeme ověřit dochovaným zlomkem z Hippolyta: „*...že země je neohraničena a není obklopena ani vzduchem, ani oblohou...*“⁴⁷

Exner na tento úryvek reaguje následovně: „*Slovo "neobklopena" neplatí jen pro spodní stranu Země... nýbrž pro Zemi celou: na jejím horizontálním "okraji" není ani vnitřní, ani vnější ukončení (ani klenba nebe, ani stěna válce, který se vznáší ve vzduchu)! Tato neohraničenost Země se ex definitio týká vertikálního rozměru směrem dolů a úplně horizontality. Země je tedy (můžeme-li použít ten výraz) "neohraničená Země", a to v silném smyslu slova, jak věc mínili Milétané. Vzduch se (symetricky k Zemi) rozprostírá od zemského povrchu "směrem nahoru", a je přinejmenším pravděpodobné, že je rovněž míněn jako "apeiros".*“⁴⁸

Z uvedených citací vyplývá jednoznačný závěr: všichni milétské filosofové byli toho názoru, že je náš vesmír neohraničený a vše v něm podléhá vzniku a zániku. Taková syntéza názorů po dlouhou dobu převládala a žádný tehdejší myslitel se od celkové jednoty názorů příliš neodlišoval.

⁴⁴ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 81.

⁴⁵ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 81.

⁴⁶ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 81.

⁴⁷ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 49.

⁴⁸ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 81, 82.

Nyní nás ale čeká zcela jiný způsob uvažování, který přichází právě s Parmenidem. Ten sice logicky vychází z milétské tradice, ale vysvětluje ji zcela originálně po svém skrze vlastní ucelený a promyšlený filosofický systém.

2. Parmenidés a jeho dílo

2.1. Základní údaje

Zlomek B 15a z Basileiových scholií: „... země s kořeny ve vodě...“⁴⁹

Uvedený úryvek nás svým způsobem odkazuje na Thaléta, o kterém jsem už na začátku práce psala, že za prvopočátek všeho považoval právě vodu.

Zásadní vliv na Parmenida měl jeho učitel Xenofanés – zmínila jsem ho v první kapitole. Jak píše Störig: „*Xenofanův žák Parmenidés se narodil okolo r. 540 př. n. l. v Eleji, kde byl později ctěným občanem; stal se nejvýznamnějším filozofem elejské školy. Ve starověku byl jedním z nejváženějších filozofů vůbec. Přijal Xenofanovu myšlenku o neproměnlivém jsoucnu a systematicky ji zformuloval.*“⁵⁰

Jak je nám z dostupných pramenů známo, Parmenidés, který založil elejský styl filosofického myšlení, žil na přelomu 6. a 5. století př. n. l. a byl jedním z nejvýznamnějších předsókratovských filozofů. O jeho mimořádnosti svědčí i skutečnost, že mu sám Platón dedikoval jeden ze svých dialogů, a dokonce ho považoval za otce filosofie. Hlavním přínosem Parmenida v myšlení ohledně přírody a světa byl odvrát od smyslového poznání k bytí – ontologii. Z jeho práce se dochoval jen určitý počet fragmentů hexametrické básně O Přírodě, celkem 150 veršů z asi 3000 napsaných.⁵¹ Vystavávají tak spekulativní otázky, tážající se na obsah zbývajících ztracených úryvků. I ty nalezené ale stačily k tomu, abychom přisoudili našemu výjimečnému filozofovi patřičnou důležitost.

Zlomek B 11 ze Simplikia: „*Parmenidés vykládá původ všeho, co vzniká a zaniká, až po části živočichů.*“⁵²

Já se budu věnovat především jeho kosmologickým a ontologickým úvahám. Avšak jak je zřejmé, dochovaný úryvek dokazuje, že se zabýval téměř vším, od povahy bytí až po části

⁴⁹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 70.

⁵⁰ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. 2. vyd. Praha: Zvon, 1992. ISBN 80-711-3058-3. S. 100.

⁵¹ KALANDRA, Závěš., pozn. 1, s. 13.

⁵² SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 72.

živočichů. Věnoval se i psychologii a noetice – která podporuje ontologicko-kosmologickou koncepci.

Kosmologie s ontologií se u něj prolíná natolik, že tyto dvě sféry můžeme uvést v jedno do pojmu kosmoontologie. A to především proto, že se eleatský filosof skutečně podrobně zaobíral oběma oblastmi, neboť spolu souvisí. Parmenida, v evropském kontextu, považují za skutečně relevantního filosofa pro dané období.

Exner poznamenává: „*Parmenidovy výklady nejsou žádnou "čistou filosofií" ... Jsou mnohem spíše (a stále ještě) starořeckou vědou, která má dvě části a těžiště, totiž vědu teoretickou a vědu empirickou, tak jako věda dnešní. Takovou universální vědu založili milétsí myslitelé a takovou také petrifikuje Aristotelés. Dnešní pojem filosofie, jak mu běžně rozumíme, stav věcí v předsokratickém Řecku spíše zatemňuje než objasňuje.*“⁵³

2.2. Parmenidova báseň

Jak uvádí Störig, Parmenidova báseň staví proti sobě pevnou pravdu a vědění oproti zdání a klamnému mínění. Pravdy můžeme dosáhnout čistým poznáním z rozumu. Musíme si také znovu uvědomit, že pouze bytí jest, nejsoucno nemůže existovat. Jako jsoucno si lze představit to, co naplňuje prostor – pak je tedy popřena jakákoli potence prázdného prostoru.⁵⁴

Kratochvíl píše: „*V antickém podání je Parmenidés líčen jako nejctihodnější postava mezi filozofy, jako mudrc, jehož myslitelská odvaha se nezalekne ani naprostého rozchodu se smyslovou zkušeností. Báseň září filosofickou myšlenkou, ale současně je to nejméně poetický filosofický spis, jaký byl do té doby napsán.*“⁵⁵

Kalandra říká: „*Je vůbec zajímavé pozorovat, jak poetická forma, do které Parmenidés oděl své myšlenky, stojí v cestě jejich správnému pochopení a výkladu. Ani ne snad proto, že by jeho básnická dikce byla na újmu jasnosti pojmů; Parmenidés byl slabý básník a nikde se mu nedaří nalézt vzletnější výraz pro prostou věc (jak docela jinak je tomu u Empedokla!).*“⁵⁶

⁵³ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 100.

⁵⁴ STÖRIG, Hans Joachim., pozn. 48, s. 100.

⁵⁵ KRATOCHVÍL, Zdeněk., pozn. 23, s. 86.

⁵⁶ KALANDRA, Závěš., pozn. 1, s. 158.

Podle autora nebyl Parmenidés dobrý v básnickém oboru proto, že se až příliš nechával vést svojí logikou a pro básnické umění proto už nezbylo příliš prostoru.⁵⁷

Filosof se rozhodl svou báseň zaznamenat právě v hexametrické formě nejspíše z toho důvodu, že to byla uznávaná a zejména posvátná forma psaní. Jak zmiňuje Exner, tento styl básnictví odkazoval k formální tradici, kterou představoval Xenofanés nebo Hésiodos.⁵⁸ Navíc s pomocí metafor se mu mnohem lépe aplikoval nový systém, který se v době ovlivněné iónskou filosofií přijímal těžko a s určitou skepsí.

I další autoři vidí v chápání Parmenidovy básně určitý problém – Kirk poukazuje na to, že porozumět mu, kvůli jeho nesnadnému vyjadřování, je často obtížné: „*Staří i moderní kritici jsou zajedno, pokud jde o nízké ocenění Parmenidových vloh jako spisovatele. Parmenidés nemá dar snadného vyjadřování a jeho zápas o vměstnání nových, obtížných a vysoce abstraktních filosofických myšlenek do metrické normy má často za následek neprojasitelnou temnost, zejména syntaktickou. Ale na druhé straně v méně argumentativních pasážích své básně Parmenidés dosahuje jisté neobratné velikosti.*“⁵⁹

V náročnosti čtení Parmenidovy básně musím dát tedy za pravdu i Kirkovi, jelikož mně samotné se některé pasáže nechápaly lehce. Avšak ke správnému porozumění mi značně dopomohl právě Kalandra.

Pokud chceme náležitě interpretovat filosofovy základní teze, musíme pozorně nastudovat jeho dílo. To se skládá z prooimionu a dvou cest – všechny části postupně představím.

2.2.1. Prooimion

Zlomek B 1 ze Sexta a Simplikia: „*Koně, kteří mě nosí, mě táhli podle mé chuti, až mě dovezli na onu proslulou k bohyni cestu, která přes všechna města vždy vodívá znalého muže. Po ní jsem jel, neb po ní mě vezli rozumní koně táhnouce vůz a cestu mi dívky ukazovaly. Žhnoucí náprava v hlavici kol jako píšťala zněla – neboť s obou dvou stran ji prudce kola dvě hnala soustruhovaná-, když rychle spěchaly sluneční dívky, aby mě dovedly k světlu, a proto příbytek Noci opustily a závoje s hlav svých rukama sňaly. Stojí tam brána, k níž vedou dráhy*

⁵⁷ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 199.

⁵⁸ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 99.

⁵⁹ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 313, 314.

jak Dne, tak i Noci; nadpražím objata je a dole zas kamenným prahem. Onu etheru bránu pak veliké veřeje plní, ke kterým střídavě klíče má přísná bohyně práva. Této něžnými slovy hned domlouvající dívky, přemluvily ji chytře, by přivřenou závoru rychle od brány odsunula. Tu rozletěla se brána, břevna pak pokrytá kovem a spojená čepy i hřeby střídavě otáčela se v jamkách a široký otvor dveří zcela se uvolnil. Hned pak sluneční dívky branou řídily vůz i koně po cestě přímo. Tehdy bohyně vlídně mě přijala, chopila rukou pravici mou a tak slova vyřkla a mluvila ke mně: „Vítej mi, jinochu, který ses spojil s nesmrtelnými vozatajkami a na koních, již tě nesou, jsi přibyl do domu mého. Nebyla zlá to sudba, jež tebe přivedla touto cestou – je vzdálena od dráhy lidské –, avšak zákon a právo. Máš proto zvědět všechno: jednak statečné srdce ty poznáš okrouhlé Pravdy, jednak domněnky lidské, v nichž není jistoty pravé. Přesto však poznáš i to, jak domnělé mělo by býti podobné pravdě, kdyby snad proniklo veskrze všechno.“⁶⁰

Tak zní předmluva slavné básně. Jak píše Kirk, Parmenidés se zde snaží ukázat nárok na poznání pravdy, které se nachází vně dosahu smrtelníků. Někdy se filosofovo putování za bohyní přirovnává k magické pouti šamanů. Filosof se pokouší o opuštění dobře známého světa naší běžné zkušenosti. Nastupuje na vozovou cestu, která ho směřuje k pochopení jisté a neměnné pravdy, v transcendentálním smyslu, a také k nadhledu nad smrtelným míněním.⁶¹

Kirk dále pokračuje: „*Motivy brány Dne a Noci a božského zjevení, vytvořené podle předloh z Hésiodovy Theogonie, jsou vybrány se záměrem vyjádřit nesmírnou propast, která v Parmenidových očích odděluje racionální zkoumání od běžného lidského chápání, a překvapivost toho, co mu jeho vlastní rozum odhalil. A náboženské zjevení vyjadřuje vysokou vážnost filosofie a zároveň nárok na autoritu – nikoli však na autoritu mimo diskusi...*“⁶²

Cesta za bohyní směřuje Parmenida napříč vesmírem. Abychom pochopili poněkud nejasný popis, měli bychom si uvědomit celou kosmickou situaci. Hledáme způsob, jakým si představit kosmos, podle dostupného popisu, a zaznamenat dle něj onu cestu. Nepostačí nám znát jen plán cesty za bohyní. Pokud chceme plně porozumět i prooimiu, musíme také poznat účel. Ale to vše musí být v souladu s parmenidovskou filosofií.⁶³ Filosofové rozvržení kosmu se podrobně věnují v kapitolách níže.

⁶⁰ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 66, 67.

⁶¹ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 316, 317.

⁶² KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 316, 317.

⁶³ KALANDRA, Závěš., pozn. 1, s. 191, 192.

Cesta líčená v prooimiu probíhá vesmírem a je v mnohém odlišná od té, po které kráčí dvojhlaví – pod těmi si Parmenidés dle Kalandry představuje všechny zastánce iónského monismu vůbec, o tom ještě budu pojednávat. Autor tvrdí, že tento způsob cestování je jen jakýmsi obrazem a nenáleží mu rozlehlost v prostoru.⁶⁴

Když Parmenidés popisuje samotnou výpravu za bohyní, zmiňuje pohyb a zjevy, které ho doprovází. Lehce naznačuje přechod od světla do tmy, bohatě charakterizuje cíl a přijetí bohyní samotnou. Ale není zde žádné zmínky o tom, jak samotná cesta vypadala a kudy vedla. Parmenidés to pro svůj filosofický systém zkrátka nepotřeboval, trasa výpravy vlastně nebyla vůbec důležitá. Význam měl teprve její konečný cíl.⁶⁵

Bohyně interpretuje Parmenidův filosofický systém, jeho základní teze a stanoviska. Cesta za ní je jedinou cestou pravdy. Filosof se po ní vydává často, avšak není neustále její součástí, jako ostatní lidé. Kráčí po cestě smyslového poznání všedního života, ale dokáže se nad to kdykoliv povznést, na rozdíl od ostatních.⁶⁶

*„...jednak statečné srdce ty poznáš okrouhlé Pravdy, jednak domněnky lidské, v nichž není jistoty pravé...”*⁶⁷

Diké poučuje básníka a ukazuje mu jediné správné poznání pravdy. Slibuje vědomosti o neochvějném srdci dobře zakulacené pravdy a také schopnost rozeznat nepravdivá lidská mínění.⁶⁸

Nyní se zaměřím na dva hlavní básnické oddíly Parmenidovy práce, které přicházejí po úvodu. Protože se jedná o slavné cesty poznání, zaslouží si samostatné kapitoly.

3. Aletheia

Zlomek B 2 a 3 z Prokla: "Nuže já ti teď povím – a slovo, jež uslyšíš, podrž –, které lze jenom cesty si mysliti zkoumáním všeho: jedna cesta, že jest a že vůbec nebytí není, dráha to přesvědčení, neb ono provází pravdu; druhá pak cesta, že není a že je nebytí nutné. O této cestě

⁶⁴ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 193.

⁶⁵ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 193, 194.

⁶⁶ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 196.

⁶⁷ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 66, 67.

⁶⁸ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 198.

ti říkám, že nelze ji nikterak poznat, neboť nejsoucí ani bys nepoznal – není to možno –, ani je nevyslovil, vždyť myslit a býtí je totéž.“⁶⁹

Zlomek B 6 ze Simplikia: „*Třeba je říkat a myslit, že jsoucí jest, neboť bytí jest, kdežto nic věru není. To na mysli míti ti káži, od této cesty zkoumání chci tebe odvrátit předem. Avšak též od druhé cesty, té, po níž se zmítají lidé neznalí ničeho, dvojhlaví, neb jim bezradnost v hrudi řídí bloudící jejich mysl a oni se ženou hlubší a zároveň slepí, ti zmatenci, nesoudné davy, pro které bytí a nebytí touž je věcí i různou, pro které také ve všech je zpáteční cesta.*“⁷⁰

Bohyně popisuje jediný a pravý směr zkoumání, který máme následovat. Kirk zdůrazňuje logickou exkluzivitu obou cest – totiž, vydáme-li se po jedné, nebudeme kráčet po té druhé. Podle něj jsou obě varianty kontradiktorní. Parmenidés tak v jeho pohledu ukazuje, že je není možné sloučit.⁷¹

Při každém zkoumání, z hlediska první cesty, předpokládáme, že předmět je – musí existovat. Parmenidés upozorňuje na fakt, že pokud něco vzniká, musí to předtím také nebýt. Vznikání ale není možné, protože aby něco vzniklo, znamená to, že ona věc předtím nebyla a teprve musela svou existenci začít. Nebytí implikuje neexistenci.⁷²

Skutečné jsoucno nemůže být proměnlivé. V takovém případě by mohlo důsledkem změny být i nebýt. Avšak to, co opravdu je, nemůže jen tak přestat být. Dokonce ani být jiné. To, co doopravdy jest, je jedno – celek jsoucna. A nelze ho žádným způsobem oddělit. Odhalená, neskrytá a jednotná pravda se nazývá aletheia.⁷³

Aletheia odmítá neohraničenost celku bytí, časovost i vzniklost. Celé universum je tak ohraničené, nevzniklé a je v neustálé přítomnosti. Tento oddíl básně můžeme považovat za Parmenidovu metafyziku.⁷⁴

⁶⁹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 67.

⁷⁰ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 67.

⁷¹ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 313, 318.

⁷² KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 313, 319.

⁷³ KRATOCHVÍL, Zdeněk., pozn. 23, s. 38.

⁷⁴ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 99.

Zlomek B 4 z Klementa: „*Pohled, jak vzdálené věci jsou myslí úplně blízké, vždyť ona od jsoucího přec jsoucí odtrhnout nechce, ani když rozptyluje se veskrze po celém světě, ani když zase se spojí...*“⁷⁵

Zlomek B 5 z Prokla: „... *je společné pro mne, odkudkoli já počnu, neb znovu se zase tam vrátím.*“⁷⁶

Zlomek B 7: „*Nikdy zajisté nedá se prokázat nejsoucna jsoucnost. Od této cesty zkoumání hled' svou odvracet mysl, ani ať zkušený zvyk tě nenutí, abys tou cestou řídil oslepené oči a zalehlé uši a jazyk! Nikoli, ty jen rozumem rozsud' to zkoumání sporné, o němž jsem mluvila!*“⁷⁷

Po zavrnutí cesty nebytí učinil filosof závěr, že jediná správná dráha poznání výlučné existence bytí je založená na neustálém vědomí o všech věcech. Poznání u Parmenida už nebylo, díky jeho rozšíření, závislé na bezprostřední percepci. Náš rozum se neodkazuje jen na přímé vjemy, dokáže vyvolat i povědomí o nepřítomných věcech.⁷⁸

Parmenidova argumentace oponuje zkušenosti, protože rozum nám odkrývá jiné. Pokud šlo o to, vybrat si na základě kritéria pravdivosti poznání buď rozum nebo smyslové vnímání, zvolil Parmenidés právě rozum. Jen ten totiž uvádí v pochybnost mnohost s pohybem.

3.1. Atributy bytí

Zlomek A 25 z Aristotela: „*Parmenidés... tvrdě, že vedle jsoucího není nejsoucí ničím, nutně se domnívá, že jsoucí je jedno a že není nic jiného... Pokud je však nucen řídit se jevy a pokud myslí, že jedno podle rozumu, ale mnohé podle smyslového vnímání, potud uznává dvě příčiny a dva počátky, teplo a chladno, zve je ohněm a zemí. Z toho pak řadí teplo k jsoucímu a druhé k nejsoucímu.*“⁷⁹

Tento úryvek mimo jiné naznačuje dva filosofovy principy, kterým se věnuji níže.

Bytí má v Parmenidově podání ontologický i kosmologický aspekt. To, že bytí je a nebytí není, se stalo základní tezí jeho systému a bezesporu si ji pamatuje každý student

⁷⁵ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 67.

⁷⁶ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 67.

⁷⁷ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 68.

⁷⁸ KALANDRA, Závěš., pozn. 1, s. 204.

⁷⁹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 71.

filosofie jako základní poučku. Argumentace eleatského myslitele dokázala kdykoliv vzbudit údiv.⁸⁰

Parmenidés v básni uvádí znaky svého bytí. Popisuje jsoucno tak, že je nezrozené a nehynoucí. Charakterizuje ho jako stálé, v každém okamžiku naprosto celé – nic mu nikdy nemůže přibýt ani zbýt, vždy je úplné. Je také bez počátku a konce, zkrátka jednou provždy existující bytí.⁸¹ To popisuje následující úryvek:

Zlomek B 8: „*Ted' již zbývá jen o jedné cestě zpráva: že jest, a při této cestě jsou velice četná znamení, že ono jsoucí, jež nevzniklo, nezajde také, že je jediné, celé a pevné i neukončené. Nebylo nikdy a nebude – jest nyní najednou celé, souvislé, jedno. Neb jaký pak pro ně chceš vyhledat původ? Jak pak a odkud by vzrostlo? Že z nejsoucího by bylo, nedovolím, bys říkal a myslil, vždyť říci a myslit nelze, že není. A jaká as nutnost by přiměla jsoucí, aby, počavši z ničeho, dřív nebo později vzniklo? Tudiž musí buď veskrze být neb naprosto nebýt. Ani že z nejsoucího by jiného vzniknout cos mohlo, nesvolí důkazu síla, a proto bohyně práva neuvolňuje jsoucí z pout, aby vzniklo neb zašlo, nýbrž je drží a rozhodnutí ted' záleží na tom: jest nebo není? Nuž takto již rozhodnuto, jak nutno: jednu pominout cestu, již nelze myslit ni vyřknout, – pravdivá není – a druhou pak za jsoucí uzнат a správnou. Jak pak by jsoucí později bylo a jak by dřív vzniklo? Jestliže vzniklo, pak není a stejně, má-li kdys býti. Tak tedy vznikání zhašeno jest a zapadl zánik. Jsoucí nelze též dělit, neb celé jest veskrze stejné, není ho zde trochu více, což mohlo by spojení bránit, ani zas trochu méně; je veskrze jsoucího plno. Proto souvisí zcela, neb se jsoucím jsoucí se stýká. Jsoucí je bez pohnutí – jeť sevřeno mocnými pouty –, bez počátku a bez ustání, neb vznik a též zánik daleko zahánány byly, je odvrhl pravdivý důkaz. Zůstává stejné a na stejném místě, o sobě samo leží a zůstává tam, neb mocná Nutnost je drží v poutech hranice, která je kolem dokola svírá, protože nesmí být bez konce; vždyť mu ničeho není třeba, a bez konce jsouc, by všeho potřebno bylo. Toutéž věcí je myslit, a o čem se myslí, neb věru bez jsoucího, v němž je vždy myšlení vyřčeno, nijak myšlení nemůžeš nalézt, vždyť není a nebude nikdy jiného nic mimo jsoucí, neb Sudba je sevřela pouty, aby bylo vždy celé a bez hnutí; proto vše bude pouhým jménem, co lidé si vytkli věřice pevně, že je to pravda: vznikat i zanikat, být a též nebýt, měniti svoje místo i barvu střídati jasnou. Nejzazší hranici majíc, je jsoucí se všech stran zcela ukončeno a hmotě se podobá okrouhlé koule; od středu všude je stejné a ani*

⁸⁰ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 102.

⁸¹ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 94, 95.

o málo větší, ani o málo menší zde nesmí být nežli onde. Není přes nejsoucího, jež snad by mu bránilo dospět k stejnosti, aniž je možno, by jsoucího zde bylo více, jinde zas méně, než jest, neb celé je neporušeno. Jeť sobě odevšad rovné a stejně k hranicím spěje. Zde já pro tebe končím již o pravdě hodnou vši víry řeč i myšlenku; odtud pak pouhé domněnky lidí smrtelných poznávej, vyslechna slov mých pořádek klamný! Dvoje podoby lidé se rozhodli pojmenovati – jednu z nich netřeba uznat, neb v tom se mýlili oni –, protivná přiřkli jim těla a navzájem odlišné zcela dali jim znaky; z nich jedna je plamenný etheru oheň, mírný, velice lehký a s sebou veskrze stejný, ne však s podobou druhou. I tato prý o sobě trvá, protivná; temná noc je to, tělo husté a těžké. Tento řád světa celý ti vyložím, podobný pravdě, abys míněním lidským již nikdy předstižen nebyl.“⁸²

Kalandra sám na základě zlomků formuluje celkem pět znaků Parmenidova jsoucna. První důkaz je líčen tak, že jsoucno nevzniká a nezaniká, je věčně přítomné. Druhý ho popisuje jako časově nepřetržité a stále stejné. Ve třetím jsoucno nikdy nekončí a také nikdy znovu nezačíná. Čtvrtý důkaz uvádí, že je v každém okamžiku stejné úplné. A nakonec, jsoucno je přísně vzato sférické a stejnorodé.⁸³

Exner píše, že jsoucí, které nevzniklo, nemůže z logiky věci ani zaniknout – zůstává stejné a na identickém místě, samo o sobě.⁸⁴

Autor dále říká, že nebytí v ontologickém měřítku nemůže existovat, protože mu Parmenidés odebral pozitivní stanovisko. Axiom o tom, že nebytí nelze ani poznat není možné vskutku nijak vyvrátit, což dokazuje Parmenidés sám ve svých cestách.⁸⁵

Že jde snad o nějakou slovní hříčku, se nám může zdát jen při prvním letmém pohledu, jak soudí Nicola. Avšak ve skutečnosti nás to vyzývá k přísně logickému uvažování. Je zvláštní, když si představíme, jak vlastně cosi, co neexistuje, lze považovat za předmět nějaké výpovědi, a jak může existovat prázdnota, nic a nepřítomnost sama. Běžný jazyk je tak v souladu s nespolehlivou doxou plnou omylů, která uvádí to stejné v souvislosti se světlem a tmou – což je evidentní absurdita. Stav chybění a nepřítomnosti něčeho – tma, nemá v žádném případě stejnou realitu jako přítomnost, tudíž světlo. Řekneme-li: „Je tma,“ ukrývá to jistý

⁸² SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 68, 69.

⁸³ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 98.

⁸⁴ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 99.

⁸⁵ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 102

paradox, protože tvrzení přiznává existenci něčemu, co není reálné. Tak to vlastně dělá každá věta, která svědčí o nebytí něčeho.⁸⁶

Změna v sobě nese stav přechodu mezi bytím a nebytím. Od toho, co už bylo, k následujícímu, co teprve bude. Proto tomu Parmenidés nepřisuzuje žádnou vnitřní logiku. Svět v takové podobě, jak se běžně ukazuje smyslovým vjemům, je možný jen jako mínění. Pro uvedený případ mohou věci být i nebýt. Tyto teze jsou daleko za hranicemi logických diskuzí.⁸⁷

V důsledku toho je bytí naprosto souvislé a bez časových přestávek. Jeho trvání není vyznačené neustálým přechodem každé věci v její protiklad, nebo kladu v zápor a konečně bytí v nebytí.⁸⁸

Parmenidova věda o bytí je tak vědomým útokem na věrohodnost poznatků nabytých smyslovým vnímáním. Filosof vnímá sílu logos jako uvažování v jeho vnitřní koherenci a úplné nezávislosti na informacích, které přicházejí z vnějšího světa. Jestli se k závěru úvahy dospěje striktním logickým postupem, musíme ho přijmout. Ale pokud je v rozporu s jevy, které vnímáme skrze smysly, pak jsou fakta pouhými vjemy, které nemohou být nijak prokázány. Smysly se mýlí, avšak rozum, pokud ho používáme správně, nikoliv.⁸⁹

Parmenidés se striktně obrací proti návratu všech věcí do jejich počátku. Takové navracení se do arché je společnou základní idejí iónské filosofie, a právě tímto je neustále porušována integrita jsoucna. Opětovně se opakujícími návraty do substance se rozpadá bytí v individuální a od sebe časově oddělitelné kosmy.⁹⁰

Nepřetržitost jsoucna, kterou následně podporoval Zénón, dokazoval Parmenidés ze skutečnosti, že je stále shodné. Takové může být proto, že v jeho trvání nelze rozeznat stádia, o kterých mluví iónská fyzika. Stejně tak nelze současný stav vesmíru vysvětlovat jako jakési stádium, ve kterém se celková hmota substance zmenšila tím, že přestoupila v jednotlivé věci. Nelze jí vysvětlit jako nedostatek, kosmos je stále naplněn jsoucnem. Jsoucno se totiž druží ke jsoucnu.⁹¹

⁸⁶ NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 72.

⁸⁷ NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 72.

⁸⁸ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 75.

⁸⁹ NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 72.

⁹⁰ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 74.

⁹¹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 75.

Kalandra píše: „*Tak je charakterizováno Parmenidovo bytí v přímé protivě k základním představám íónské fyziky: princip všeho zároveň a celého najednou stojí tu proti ideji věčného návratu.*“⁹²

Je už nadmíru jasné, že se Parmenidés v mnohém odlišuje od předešlých myslitelů. Jeho teze jsou často, v porovnání s nimi, až extrémní. Ve skutečnosti u tohoto filosofa existuje jen jediná věta, která nám zaručuje bezprostřední jistotu – bytí je a nebytí není. Jedná se přitom o viditelnou afirmaci bytí. Dokázat můžeme jen to, co se nějakým způsobem vyskytuje, protože neexistující nelze nijak potvrdit. Důkazní břemeno je tudíž na straně toho, kdo tvrdí existenci.

Parmenidés pomocí těchto tezí představuje své nové unikátní pojednání o kosmu, čímž se dostáváme přímo k druhému oddílu jeho práce.⁹³

4. Doxa

Další část básně, která se ovšem ve zlomcích dochovala početněji, nás přivádí do sféry mínění smrtelníků. V takových přesvědčeních není podle Parmenida žádná spolehlivost.⁹⁴

Dále dle Kirka: „*Druhá polovina básně nepodávala pouhý popis či analýzu běžných mínění o kosmu. Obsahovala rozpracovanou a osobitou theogonii a kosmologii, upomínající zčásti na Hésioda a zčásti na Anaximandra...*“⁹⁵

Svět doxy se u Parmenida výrazně liší od íónských představ. Musíme si uvědomit, že tento myslitel zastává v obou částech své básně stejné hledisko, platí zde totožné principy. Obsahu doxy podle eleatského filosofa neodpovídá pravdivé přesvědčení, jedná se o klamný pořádek slov. Kalandra upozorňuje na to, že Parmenidés tvrdí pouze a nic víc než to, že lidské představy jsou klamné.⁹⁶

Tak jako první cesta představuje lepší poznání – druhá je odrazem toho horšího. Jedná se tu o její přímý protiklad a rozpor. To ale neznamená, že je tato alternativní dráha v celkovém ohledu méně důležitá. Třebaže je líčena jako nesprávná, Parmenidés jí přiznává stejnou významnost. Bohyně přece poučuje autora nejenom o jisté pravdě, ale i klamných míněních lidí. Snaží se mu vysvětlit, co vlastně jsou procesy empirického světa, a jak se to s nimi

⁹² KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 98.

⁹³ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 98.

⁹⁴ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 314.

⁹⁵ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 330.

⁹⁶ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 139.

vzhledem k pravdivosti má. Ona stěžejní myšlenka pravdy, kterou Parmenidova bohyně vyslovila, je právě východiskem interpretace empirického světa.⁹⁷

Doxa tak popisuje výklad mínění smrtelníků a zdůrazňuje především empirickou stránku věcí.

Na cestu nebytí má filosof několik námitek. Pro Parmenida je negativní možnost neprozkoumatelná, protože existenciální výpověď s prvkem negace nemůže popsat žádnou jasnou představu. Každý předmět myšlení musí být nutně skutečným předmětem. Snaží se tak varovat proti druhé variantě putování smrtelníků, kterou považuje za zcela nesprávnou.⁹⁸

Co se vlastně stalo účelem Parmenidovy doxy? Na to odpovídá Kalandra tím, že smyslem je objasnit empirický svět na principech určených v přední části básně. První zásada se týká představy všeho zároveň, celého najednou. Právě na tom staví i filosofův výklad o empirickém světě, který je zde popisován. Celé jeho učení bylo vždy jednotné a osobité.⁹⁹

Pro eleatského filosofa zkrátka není možná žádná nekonečná cyklicita vzniku a zániku. Alespoň ne tak, jak ji vylíčili Iónové. V Parmenidově případě se jedná o míšení stále existujících trvalých prvků, forem.¹⁰⁰

Doxa nám tedy otevírá jeho kosmologické představy a právě to nás přivádí k jeho pojetí dvou prvků, světla a noci.

4.1. Míšení principů

Zlomek B 9 ze Simplikia: „*Když pak již všechny věci jsou nazvány světlem a nocí a když ty podle svých sil jsou přiřčeny rozličným věcem, tu je vše zároveň plné jak světla, tak nezjevné noci, jež jsou si rovny, neb jedno z nich nemá podílu v druhém.*“¹⁰¹

Kosmogonie je u Parmenida připodobněna ke spojení mužského principu s ženským, stejně tak jakékoliv míšení ve světě.¹⁰²

⁹⁷ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 142.

⁹⁸ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 319.

⁹⁹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 143.

¹⁰⁰ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 134.

¹⁰¹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 69.

¹⁰² KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 118.

Eleata přisuzuje věcem světlost nebo temnost podle jejich povahy bytí. Světlo přitom nezasahuje do noci, obě složky jsou si rovny. Parmenidova noc je zrovna tak stejnorodá jako světlo.¹⁰³

Když Parmenidés popisuje světlo, tyto dva prvky a jejich vzájemný vztah, odmítá přitom část jednoho principu na tom druhém. Z pohledu filosofa nemají nic společného, tím podtrhnul striktní rozdělení světla od tmy. Podobně chtěl i Hérakleitos jejich rozdíly překonat jednotou protikladů.¹⁰⁴

Zlomek B 12: „... žalostný porod i páření působí ona tím, že samice k samcům a k samicím naopak samce vysílá, aby se pářili...“¹⁰⁵

V tomto úryvku se jedná o bohyni Diké, která působí ono míšení Parmenidových prvků. Z uvedených pasáží je také jasné, jak se filosof zabýval embryologií.

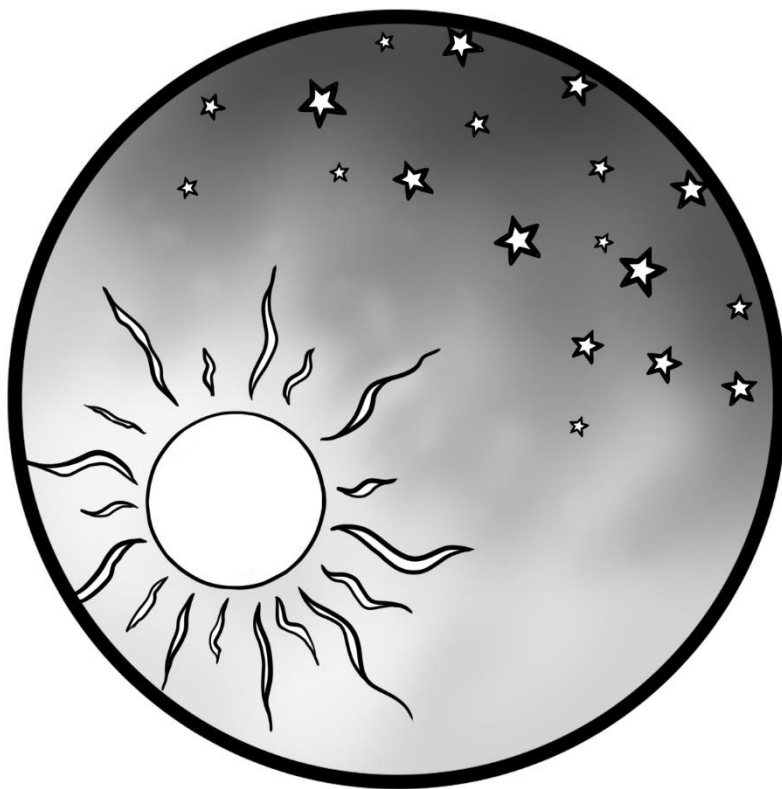
B 18 popisuje případný hermafroditismus: „Jakmile žena a muž spolu smísí zárodky Lásky, tehdy síla, jež tvoří vždy v žilách z opačné krve, uhněte zdatná těla jen při vhodném poměru směsi. Neboť když v semeni, které se smísilo, bojují síly, takže v smíšeném těle se nesloučí v jednu, tu krutě mučiti budou dítě, jež zrodí se, zárodkem dvojím.“¹⁰⁶

¹⁰³ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 106.

¹⁰⁴ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 105.

¹⁰⁵ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 70.

¹⁰⁶ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 71.

Obrázek 1 – Míšení principů

B 17 z Galéna: „*Na pravé straně hoši a na levé dívky se rodí.*“¹⁰⁷

A 52 z Aristotela: „*Parmenidés říká, že jsou ženy teplejší než muži.*“¹⁰⁸

A 54 z Aetia: „*Parmenidés učí, že vyloučí-li se símě z pravé části dělohy, podobají se děti otcům, a jestliže z levé, matkám.*“¹⁰⁹

Náčrt míšení principů jsem nakreslila podle těchto úryvků, světlo – teplejší prvek, se nachází na levé straně a tma jako studenější na pravé.

Zlomek A 53 z Aetia: „*Parmenidés učí, že severní kraje zplodily samce, neboť ti obsahují více hustého, a jižní zplodily samice vzhledem k řidkosti.*“¹¹⁰

Kalandra popisuje, že se Parmenidés snažil o vysvětlení periodicity přírodního dění, a nejenom toho, tím, že muž představuje princip tmy a žena zase světla. Pošle-li bohyně muži

¹⁰⁷ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 71.

¹⁰⁸ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 72.

¹⁰⁹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 72.

¹¹⁰ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 72.

ženu, v ten moment dominuje světlo – den, léto i život samotný. Naopak, když posílá bohyně ženě muže – princip tmy světlu, ve směsi pak převládá noc, zima a smrt.¹¹¹

S tím souvisí i různá rychlost jednotlivých druhů střídání. Parmenidova bohyně Diké proměnlivě vypravuje jeden element druhému a zase naopak. Pokud je ženský princip totožný se světlem, pak ženštější znamená světlejší.¹¹²

Filosofovy věnce, ke kterým se dostanu později, také obsahují různé stupně směsi obou elementů. Čím dál jsou od středu koule sférické vrstvy, tím jsou světlejší. Míšení se tak vždy děje mezi dvěma sousedními vrstvami, ze kterých jedna obsahuje vždy více světla nebo tmy než druhá. Jejich vzájemný poměr tak lze označit jako absolutně mužské a ženské, nebo i relativně mužské či ženštější.¹¹³ Vše závisí na poměru daného prvku.

Zlomek B 10 z Klementa: „*Povahu etheru poznáš i všechny v etheru hvězdy, jakož i ničivá díla, jež působí posvátná, čistá pochodeň slunce, i odkud to všechno původ svůj vzalo; poznáš oběžná díla i povahu měsíce s okem kruhovým, o obloze se dovíš též obklopující, odkud vznikla a jak ji vedouc spoutala Nutnost, aby držela hranice hvězd...*“¹¹⁴

Když Diké posílá muži ženu, přidá k temnější sféře měsíční části světlejší vrstvy Mléčné dráhy. Měsíc tak přibývá a postupně prochází první čtvrtí, než dosáhne úplňku. Opačně, když vyše bohyně ženě muže, mísí měsíční sféru s temnějším vzduchem – měsíc pak ubývá, dochází přes poslední čtvrt k novu. Následně začíná celý proces od začátku.¹¹⁵

Míšení se děje výlučně mezi sousedními vrstvami. Je bláhové domýšlet, že lze připustit například to, aby se směšovala atmosféra a sluneční sféra, když jsou od sebe oddělené dvěma jinými vrstvami. Avšak míšení měsíční sféry, jak popisuje Kalandra, s jejími sousedními vrstvami, atmosférou a sférou Mléčné dráhy, možné je.¹¹⁶

Vzhledem k tomu, že měl Parmenidés svůj vlastní systém, zcela odlišný od iónské fyziky, musel najít způsob, jak tyto problematiky objasnit. A to tak, aby korespondovaly s jeho východisky. Podařilo se mu to vsutku přímo geniálně – vzájemné promíchávání dvou

¹¹¹ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 121.

¹¹² KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 126.

¹¹³ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 127.

¹¹⁴ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 70.

¹¹⁵ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 127.

¹¹⁶ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 127.

zmiňovaných prvků podává vysvětlení mnoha složitých úkazů. Ať už jde o popis věnců, střídání dne a noci, ročních období nebo stavu života a smrti.

Periodicitu přírodních jevů, ale nejen to, najdeme právě v Parmenidově doxe. Zatímco Milétané ji vysvětlují střídáním aktuálních stavů a jejich následným vznikáním a zanikáním, jak jsem již psala, filosof to vykládá periodickým míšením dvou stále a současně existujících principů. Proti přirozenosti, přírodě, podstatě – fysis, nastupuje míšení.¹¹⁷

Musíme si však nejprve uvědomit rozdíl mezi starou představou cyklické nekonečnosti a s ní nutně související věčné neúplnosti kosmu, oproti nové ideji neustálé přítomnosti všeho bytí, jak upozorňuje Kalandra.¹¹⁸

Obdobný postup je při střídání dne a noci. Atmosféra se dle Eleaty může mísit s temnější zemí, ale i světlejší měsíční sférou. Právě tady objevujeme Parmenidův mimořádný výklad vzniku dne a noci. Díké posílá tmu ze Země do atmosféry, která se jí naplní. Podobně vysvětluje i přechod dne v noc – soumrak se mění v temnotu přesně tak, jak postupuje míšení. Když dosáhne nejvyššího stupně, posílá bohyně temné atmosféře světlo a tím je zrozen den, který později vystřídá noc, jak už víme.¹¹⁹

Co se týče periodicity ročních počasí, Parmenidés vnímal, že střídání těchto dob nelze v žádném případě srovnávat s atmosférou, protože je vrstvou dne a noci. Stejně tak ji nemůže připodobňovat k lunární sféře, ani k neproměnnému věnci Mléčné dráhy a nemíšenému éteru. Proto je jedinou možnou sférou k vysvětlení periodicity ročních počasí sluneční vrstva, která s tím přirozeně souvisí. Sféra slunce sousedí s čistým éterem i sférou Mléčné dráhy. Léto je popisováno smíšením sluneční vrstvy s ohněm z vrstvy éteru. V případě zimy je to podobné, smíšením temnější a chladnější vrstvy Mléčné dráhy. Zrovna tak jako u dne a noci, i tady Parmenidés popisuje přechod jedné doby v druhou a jejich neustálé opakování.¹²⁰

Parmenidovo vysvětlení střídání dne a noci, i léta se zimou už bylo zmíněno. Ale zaobíral se také i objasněním života a smrti.

¹¹⁷ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 121.

¹¹⁸ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 122.

¹¹⁹ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 128.

¹²⁰ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 128, 129.

Pro Parmenida totiž ani narození se smrtí nepředstavuje vznik a zánik, nýbrž pouhý přechod z jedné sféry do druhé. Naše duše jsou posílány z tmy do světla v případě narození a ze světla do tmy, když se jedná o smrt. Tento proces se děje neustále a opakovaně.¹²¹

Za sféru života považuje filosof, dle Kalandrova tvrzení, zemský povrch. Sféru smrti poté představuje Hádés.¹²²

Že nejenom den a noc, léto či zima, ale i lidské tělo podléhá všeobecnému procesu míšení, dokazují následující úryvky.

Zlomek 46a: „*Podle Parmenida vzniká stáří úbytkem tepla.*“¹²³

Zlomek B 16 z Aristotela: „*Jaké má každý smíšení z údů zmítaných různě, tak mají lidé svou mysl, neb stejná věc je to vždycky, která u lidí myslí, jak u všech, tak u jednotlivce: je to povaha údů; co převládá, myšlenku tvoří.*“¹²⁴

Nyní shrnu dosud všechny příklady uvedené Kalandrou – periodicitu přírodního dění popisuje filosof jako střídavé přiměšování světla a tmy z obou sousedních vrstev ke sféře střední. Den a noc zase uvádí míšením atmosféry s měsíční sférou, tudíž se Zemí. Léto a zimu představuje smíchání solární sféry s éterem – vrstvou Mléčné dráhy. Život a smrt pak vysvětluje spojením světla a tmy v organismu.¹²⁵

Podle Kirkova názoru však Parmenidés dohromady téměř nic nedefinoval, pouze to, že jsou dva prvky, a také závislost našeho poznání na tom, který prvek převládá. Myšlení se v jeho systému pozměňuje na základě toho, jestli dominuje teplé nebo studené. Filosof zastává stanovisko, že poznání s převahou teplého je čistější a obecně lepší. Avšak i to potřebuje jistou dávku vyváženosti.¹²⁶

Taktéž jednotlivé duševní stavy vysvětluje eleatský myslitel jako různé stupně směsi obou principů v orgánech.¹²⁷

¹²¹ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 129.

¹²² KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 129.

¹²³ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 72.

¹²⁴ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 71.

¹²⁵ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 130.

¹²⁶ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 338.

¹²⁷ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 130.

Zlomek A 46 z Theofrasta: „*Parmenidés... vykládá vnímání stejností... Učí, že jsou jen dva živly, a že se poznávání řídí převahou jednoho z nich. Neboť jiné je myšlení podle toho, má-li převahu teplo nebo chladno; lepší a čistší je myšlení teplem, avšak i to potřebuje jakési souměrnosti... Učí, že také paměť a zapomenutí vznikají míšením živlů... Ale že uznává též vnímání samotným opačným živlem, je zjevné z jeho slov, že pro nedostatek ohně nevnímá mrtvola světlo, teplo a hlas, zato však vnímá chladno, ticho a jiné protivy. A vůbec vše, co jest, má prý jakési poznání.*“¹²⁸

V této souvislosti můžeme zmínit Parmenidovu psychologii, ve které platí základní pravidlo, že čím je poznání dokonalejší, tím více je v něm obsaženo světla. Jak popisuje Kalandra na základě uvedeného zlomku: „... *platí totiž vskutku pravidlo, že poznání je tím dokonalejší, čím více je v jemu odpovídající směsi obsaženo světla, a naopak tím horší, čím více je tam tmy. Ve směsi žijícího člověka je obsaženo světlo, v duši zemřelého nikoli – poznání živého je lepší; právě tak se liší lepší vědomí bdícího od horšího vědomí spícího tím, že ono má ve své směsi více světla než toto; také pravdivé poznání je vyznačeno světlejší směsí nežli klamná mínění.*“¹²⁹

Dále upozorňuje na důležitost rozložení směsí: „... *lepší vědomí nesouvisí přímo s tímto "více světla", nýbrž s rovnoměrnějším stavem směsí; nicméně doprovází právě toto "více světla" celý klimax vysvětlovaných duševních zjevů...*“¹³⁰

Parmenidés ve své teorii ukazuje, že lidské poznání není omezené pouze na vnímání okamžiku v přítomnosti, protože člověk má také vědomí o minulosti. Dokonalá paměť musí pojmut vše zároveň. Díky tomu se právě rozšířil pojem bytí. Staré nebytí s nástupem Parmenida znamená pouhé nebytí pro smysly.¹³¹

Kirk v reakci na zlomek říká: „... *paměť a zapomnění vznikají podle výkladu o míšení z týchž příčin; ale nikdy pořádně nevymezil, zda myšlení bude, nebo nebude existovat, bude-li směs rovnoměrná, ani jaký pak bude jeho charakter. Že však vykládá smyslové vnímání také působením protikladného, je zřejmé tam, kde říká, že mrtvola nevnímá světlo, teplo nebo zvuk,*

¹²⁸ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 73.

¹²⁹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 128, 186.

¹³⁰ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 128, 186.

¹³¹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 226.

protože ji opustil oheň, že však vnímá jejich protiklady, tj. zimu, mlčení atd. A dodává, že vůbec všechno, co je, má nějaké poznání.“¹³²

Pojetí doxy tak viditelně souvisí i s Parmenidovým pohledem na psychologii. Snažil se sladit duševní život se svou teorií přírodního dění, s míšením světla a tmy. V celém oddílu básně, tudíž i v psychologii, je základní problém filosofa veskrze stejný jako u Iónů. Avšak jeho řešení, které z toho vyplývá, je zcela jiné. Jak jsem již vysvětlila, periodicita přírodního dění se už dále nepopisuje jako věčné vznikání věcí na principu jednotného arché s následným návratem do původní jednoty. Místo toho je tu neustálé míšení světla a tmy. Parmenidés tím vysvětluje i takové rozdíly mezi živým a mrtvým, nebo bdícím a spícím – což jsem zmínila.¹³³

V souvislosti s dvěma principy můžeme objasnit i další problematiku týkající se bytí a jmen.

Parmenidés byl toho názoru, že se jazyk zabývá výlučně pouze tím, co jest. Tudíž vším skutečně existujícím. Nelze pojmenovat něco nereálného – daří se nám to pouze ve snech a našich fantaziích nebo pomocí omylu. Avšak pravdou je, že o neexistujícím si nelze nic myslet ani vypovědět. To, že na nějakou věc myslíme, vyjadřuje hlavně fakt, že jí přiznáváme jistou úroveň reálné existence.¹³⁴

Pro filosofa bylo bytí důležité právě proto, že ho považoval za společný predikát všech subjektů. Odpovídá totiž jménům, neboť vše, co se jmenuje, má ve skutečnosti také vlastní existenci. Na základě toho odvozuje paralelní trvání obou svých elementů ze skutečnosti, že se podle nich nazývají všechny věci. Říká-li tedy, že vše, co je, se zároveň i jmenuje – vyplývá z toho, že se všechno nazývá světlem a tmou. Tudíž, že vše existující je světlo a tma.¹³⁵

Parmenidés dokazuje, že světlo s tmou společně a najednou vyplňují celý vesmír. Důkaz nutně předpokládá, že jménům odpovídá zásadně něco, co ve skutečnosti vážně existuje. Pokud je kosmos naplněn pouze dvěma filosofovými principy, nemůže být více jmen než tolik, kolik jim odpovídá. Všechna ostatní jsoucna by musela náležet nejsoucnu – což odporuje jednomu z prvních z předpokladů eleatského myslitele. Principy jsou tudíž právě tyto dva.¹³⁶

¹³² KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 338, 339.

¹³³ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 163.

¹³⁴ NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 72.

¹³⁵ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 246, 247.

¹³⁶ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 251.

Avšak Parmenidés netvrdí to, že se všechno jmenuje světlo a noc na základě daných vlastností. Rozděluje veškerá vyskytující se jména podle takových znaků, které nejvíce podporují vysvětlení určitého jevu. Pokud se u něj jedná o vyjádření střídání dne a noci, popisuje světlo a tmu. Snaží-li se charakterizovat vznik léta a zimy, svoje principy nazve teplem a chladem. Jedná-li se o objasnění vzduchu, použije pojmenování hustého a řídkého. V případě procesu míšení hovoří o mužském a ženském principu. Jeho prvky nepředstavují jen světlo a tmu, ale obě strany veškerých existujících protikladů.¹³⁷

Všechna jména se podle Parmenida rozkládají na dvě kontrární skupiny. V zásadě jim odpovídá bytí, proto ve skutečnosti existují obě strany protikladů. Není žádných pochyb o tom, že jmen existuje mnoho, ale principy jsou pouze dva. Jména určují mnohé věci ve světě, ale i v této mnohosti nastoluje Parmenidés určité schéma. Jeho základní pravidlo tkví v objevu, že lidé sami do jmenování věcí přivádějí jakési dělitko, díky kterému se veškerá jména rozpadají na dvě skupiny – lidé za pomoci výrazů jmenují dvě formy.¹³⁸

„Dvoje podoby lidé se rozhodli pojmenovati...“¹³⁹

V Parmenidově systému jsoucno odpovídá jménům. To znamená Kalandrův úplný převrat v porozumění Parmenida, na rozdíl od ostatních interpretů. Ti totiž tvrdili úplný opak. A to takový, že v jejich verzi filosof považoval jména za pouhé prázdné zvuky a klam, kterým ve skutečnosti neodpovídá vlastně nic. Podle Kalandry si jen málo všímali historického smyslu, nebo nejspíš vůbec.¹⁴⁰

Kalandra píše: *„Parmenidovo jsoucno je jednak prostá plnost fyzických jednotlivin, ovšem jednotlivin nepodléhajících vzníkání a zanikání; jednak je to něco, čím se všechno jmenuje, tj. společný predikát všech věcí. Ale obě tyto složky si musíme myslet v nerozlučném spojení, chceme-li z Parmenidovy filosofie vůbec něco pochopit; to, co je spojuje, je věc-jméno, ten zvláštní produkt jeho noetiky... jinými slovy, Parmenidés nezavrhel ve stroze monistickém přesvědčení jakoukoli mnohost jako smyslový klam, jak to dosud exegeti vykládali, nýbrž dovedl naopak nalézt jednotící hledisko pro mnohost věcí a jednotnost bytí – v tom je celé tajemství jeho systému.“¹⁴¹*

¹³⁷ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 252.

¹³⁸ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 252.

¹³⁹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 69.

¹⁴⁰ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 255.

¹⁴¹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 262.

Jak píše Kalandra, Parmenidés byl především odpůrcem cyklického monismu íónských fyziků. Bojuje proti němu v obou částech své básně stejnými pravidly. Myšlenku všeho zároveň a celého najednou vyslovil ve vědomé protivě k íónské představě věčného vzniku a zániku. Právě na tom založil celou svou kosmologii – vesmír je stále a současně naplněný oběma elementy, principem světla a tmy. Formou veškerého přírodního dění je jejich míšení, odehrávající se vzájemně. Při tom nic nepodléhá zániku, a také se nikdy doslovně nerodí. Každá další vzniklá věc je pouze novou směsí předchozích komponentů.¹⁴²

Ani jedna z částí jeho díla není méněcenná. Navzájem se doplňují a utváří pevný celek, ze kterého vzniká celistvý filosofický systém. Principy z aletheii používá Parmenidés i na empirický svět, čímž vysvětluje lidské představy, které nemohou být samy o sobě jiné než falešné. Jistá odlišnost mezi první a druhou částí je v rozdílném obsahu, nicméně konečný výklad obou je vlastně stejný.¹⁴³

Ke konci podkapitoly míšení principů je třeba objasnit ještě jednu velmi zásadní otázku: Je Parmenidés monistou nebo dualistou?

Zde se musím poněkud odklonit od Kalandrova názoru, přestože jsem z jeho práce v mnohém čerpala, v této otázce s ním nemohu souhlasit. Autor se totiž domnívá, že je Parmenidés zastáncem dualismu.

Jak píše v následujícím úryvku: „... *Tak vznikají dvě všeobecné formy o nichž mluví na začátku své doxy – založil tedy svůj výklad na dualistickém principu? Ano, ale jeho dualismus není tak rigorózní, aby stál v rozporu s pluralistickým rázem jsoucna, vyžadovaným noetickými předpoklady, tj. mnohostí jmen. Parmenidés mluví sice o dvou formách, avšak tyto formy nejsou pojaty tak jednotně, aby vylučovaly pluralismus. Nejsou snad pouze světlem a tmou, třebaže je tak nejčastěji nazývá; jsou oběma stranami všech protikladů, zahrnují je všechny v sobě, ale ne tak, aby každá strana tvořila sama v sobě nerozlučnou jednotu.*“¹⁴⁴ Já si to ovšem nemyslím.

Abychom mohli zastávat Kalandrovo dualistické stanovisko, musely by zde figurovat dvě látky už v prvopočátku. Ano, filosof sice uvádí ony prvky, na kterých staví celou svou teorii, a na první pohled tak tento systém může působit dualisticky, ale není tomu tak. Tyto

¹⁴² KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 137.

¹⁴³ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 144.

¹⁴⁴ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 269.

protiklady totiž vznikají z jednoho, odlučují se, mění a formují z jediného. A právě to je důležité si uvědomit.

Stačí jen vyjít z logiky bytí a nebytí. Bytí je totiž pouze jedno a nikoliv dvojí, nebytí přece nemá žádnou ontologickou jsoucnost. Kalandra sám navíc Parmenida považuje za materialistu, a s tím monismus úzce souvisí. Celé nedorozumění vychází z toho, že Kalandra nesprávně určil pojetí dualismu – v jeho podání se z filosofa stal materialistický dualista, a to nelze připustit.

Bez jakýchkoliv pochyb tudíž můžeme považovat Parmenida za monistu. Látkový počátek, nehledě k mnohosti jeho kořenů, musí implikovat monismus. Z evolučního pohledu navíc monistický světový názor nepřipouští jinou než materiální substanci.

4.2. Kulovitá podoba Parmenidova kosmu

Eleatský filosof znamená důležitý přínos pro kosmologické představy. Jeho vesmír má kulovitou povahu. Když půjdeme po vnitřní straně koule, nikdy nenarazíme na konec, avšak ze západu na východ je vždy konečná. To platí i o absolutním bytí. A kde že je ono bytí a nebytí? Podle Parmenida se veškeré bytí nachází uvnitř koule, z toho vyplývá, že vše ostatní mimo ni nemůže existovat. Nebytí tedy není, nemohlo vzniknout ani zaniknout.¹⁴⁵

Kosmos je v systému tohoto filosofa věčný, neměnný, dokonale homogenní, kompaktní a neomezený. Avšak určitě ne nekonečný. Nekonečnost totiž v Parmenidovi evokovala myšlenku její původní podoby ve formě apeironu. Taková představa ale nutně vypovídala o dění, vzniku a pohybu. Jeho jedno však vyjadřuje celistvost a něco, čemu nic neschází.¹⁴⁶

Exner popisuje, že filosofovu stálost bytí a věčnost vesmíru přejímá Platón. Pro Parmenida je nebytí zkratka "nic", ze kterého se později vyvine prostorové prázdno atomistů. Ale Parmenidovo "nic" je neprostorové. Lze je převést na moderní „teorii ničeho“, kde absolutní vakuum, neprostorové a bez času, existuje jen mimo expandující vesmír. Všechno prostoročas je proto umístěn uvnitř, mimo něj tedy neexistuje. To platí už u Parmenida.¹⁴⁷

Parmenidés je toho názoru, že kosmos neprochází stádií nadbytku a nedostatku, ale je stále úplný. Tím se ovšem od moderních teorií liší. Znamená to, že je jeden, nepřerušovaný

¹⁴⁵ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 101.

¹⁴⁶ NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 73.

¹⁴⁷ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 101.

a souvislý. To je, se vši pravděpodobností, namířené přímo proti iónské představě – věčnému vznikaní a zanikaní. Taktéž nesouhlasí s mnohostí po sobě následujících světů a s představou, že jsou tyto jednotlivé kosmy od sebe navzájem oddělené návratem všech věcí do původní fysis, jak píše Kalandra.¹⁴⁸

Důležitý aspekt Parmenidovy kosmologie podle Kirka je ten, že stvoření není výsledkem vyčlenění z původní jednoty, což byl základ mnoha milétských teorií. Avšak vznik je vzájemným působením a harmonií protikladných sil. Právě z této koncepce vychází později Empedoklés, nebo také Filolaos – který celou věc pojal z pythagorejského hlediska.¹⁴⁹

*„Nejzazší hranici majíc, je jsoucí se všech stran zcela ukončeno a hmotě se podobá okrouhlé koule...“*¹⁵⁰

V Parmenidově případě se tedy jedná o sférickou podobu kosmu – z důvodu připodobnění ke kouli. Takový tvar nejvíce odpovídá představě jeho ideálu metafyzické neměnnosti.¹⁵¹

Právě z ohraničenosti jsoucna odvozuje filosof jeho sférickou povahu. Kalandra také upozorňuje na vnitřní stejnorodost. Parmenidés sám popírá možnost nestejnorodosti jsoucna a zdůrazňuje především neporušitelnost svého bytí.¹⁵²

*„... aniž je možno, by jsoucího zde bylo více, jinde zas méně, než jest, neb celé je neporušeno.“*¹⁵³

Ona představa vesmíru jako kulovitého jsoucna byla ale zmíněna už před Parmenidem. Setkáme se s ní u Homéra, Hésioda, nikoliv však u Milét'ánů. Měl ho i Xenofanés, avšak hlavně pythagorejci popisovali jejich kulovitý svět v neohraničeném prostoru, kde se vzduch a prázdno mísí. Nicméně, Země je oficiálně koule až u Platóna. Kulovitý vesmír platí přes Aristotela, Aristarcha, Koperníka a Keplera. Až u Bruna a následně u Newtona je tato koncepce zrušena.

¹⁴⁸ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 65.

¹⁴⁹ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 337.

¹⁵⁰ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 69.

¹⁵¹ NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 73.

¹⁵² KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 87, 88.

¹⁵³ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 69.

Exner píše: „Nevzniklá, nehybná a do sebe uzavřená vesmírná koule je jakousi dělohou, která dává vznikat věcem.“¹⁵⁴

4.3. Věnce

Nyní se pokusím uvést problematiku Parmenidových věnců-prstenců-sfér. Jedná se o poněkud těžký případ. Pro lepší pochopení použiji v další samostatné kapitole hned několik výchozích premis a doplním je svými náčrty.

Zlomek B 11 ze Simplikia: „... jak země a slunce i měsíc, jakož i společný ether a mléčná po nebi dráha, nejzazší Olymp a teplé jak hvězdy spěchaly vznikat.“¹⁵⁵

A 37 z Aetia: „Parmenidés učí, že jsou kruhy kolem dokola souběžně položeny, že je jeden z řídké látky, druhý z husté a že jsou mezi nimi jiné, smíšené ze světla a tmy. A to, co je všechny obklopuje jako hradba, je tuhé, pod tím je ohnivý kruh, střed všech kruhů je tuhý a kolem něho je zase ohnivý kruh. Ze smíšených kruhů ten, který je zcela uprostřed, je pro všechny počátkem a příčinou pohybu i vznikání; nazývá jej též bohyní-kormidelnicí a držitelkou klíčů, Právem a Nutností. A vzduch se vyloučil ze země tím, že se z ní vypařil silným jejím stlačením; slunce a mléčný kruh jsou pak výdechem ohně. Měsíc je smíšen ze vzduchu i z ohně. Nejvýše ze všeho obkličuje vše ether, pod ním leží ohnivá část, kterou nazýváme oblohou, a pod ní je již to, co obklopuje zemi.“¹⁵⁶

A 43: „Parmenidés učí, že se měsíc i slunce vyloučily z mléčného kruhu, a to slunce z řidší směsi, která je teplá, a měsíc z hustší, která je chladná.“¹⁵⁷

A 22 z Pseudoplutarchových Stromateis: „Parmenidés říká, že země vznikla ze stékající husté látky.“¹⁵⁸

A 44a ze Strabona: „Poseidónis praví, že původcem rozdělení země v patero pásů byl Parmenidés, ale že on učil, že je horký pás asi dvojnásob široký a že překračuje oba obratníky vně do mírných pásů.“¹⁵⁹

¹⁵⁴ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 99, 100.

¹⁵⁵ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 70.

¹⁵⁶ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 71, 72.

¹⁵⁷ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 72.

¹⁵⁸ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 72.

¹⁵⁹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 72.

Filosofův astronomický systém, dle Kirka, je zaznamenán tak krátce a ponuře, že není možné zaručeně představit správný výklad. Jak píše: „*Sporé dochované doklady o Parmenidově astronomickém systému jsou tak krátké a tak temné, že je nemožné spolehlivě rekonstruovat koherentní výklad o jeho podivuhodné teorii věnců či prstenců. Celá konstrukce byla vybudována ze základních forem světla a noci...*“¹⁶⁰

V Kirkově podání Parmenidés tvrdil, že jsou prstence opletené vzájemně okolo ostatních. Jeden se skládá z řídkého, jiný z hustého a další jsou namíchané ze světla a tmy. To, co je obklopuje, bývá pevné a pod tím vším se nachází ohňový prstenec. Podobně to, co je uprostřed těch všech, vypadá stejně pevně a následně je tu znovu okolo toho ohňový prstenec. Podle Kirka je vzduch v Parmenidově podání jakýmsi výměškem Země, protože se vypařuje kvůli jejímu velkému tlaku. Slunce představuje výdech ohně, to platí i o Mléčné dráze. Měsíc je směsí obojího, vzduchu a ohně. Nahoře nad tím vším se nachází éter, pod ním ohňový útvar, který je naším Nebem a nakonec pod ním se rozprostírá Zemská oblast.¹⁶¹

Kirk se však na Parmenida dívá z hlediska astronomie, což není rozumné, protože eleatský filosof evidentně pravý astronom nebyl. Ve své práci se zde zabývám Parmenidovou kosmologií, především logikou oněch sfér, ne popisem. To Kirk dost možná nerozlišuje, neboť ve svém textu interpretuje věnce jako prstence. Možná jde v tomto případě jen o ne příliš jasnou terminologii.

Zlomek A 40: „*Parmenidés klade na první místo v etheru Jitřenku, již ztotožňuje s Večernicí, za ni klade slunce a pod ně hvězdy v ohnivě části, kterou zve oblohou, a pod ní je již to, co obklopuje zemi.*“¹⁶²

Kalandra v souvislosti s tímto úryvkem uvažoval o tom, jak asi filosof přemýšlel, když posuzoval, co se dělo s Večernicí v době, kdy svítila Jitřenka.

Autor píše: „*Podle Aetia věděl Parmenidés, že jitřenka a večernice jsou jedinou hvězdou. Myslím, že o správnosti tohoto tvrzení není třeba pochybovat; zdá se mi však, že přitom nejde o empirický poznatek, nýbrž o postulát. Parmenidovi se musela vynořit myšlenka,*

¹⁶⁰ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 335, 336.

¹⁶¹ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 335.

¹⁶² SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 72.

*co se dalo s večernicí v době, kdy svítila jitřenka a naopak. Jestliže to byly dvě hvězdy, bylo nutno připustit, že existují střídavě, že jedna zaniká, když vzniká druhá...*¹⁶³

Kdyby to byly skutečně dvě rozdílné hvězdy, musel by eleatský myslitel uznat, že existují střídavě, a to opravdu nebylo v souvislosti s jeho teorií možné.

„... a tak připadl Parmenidés na jiné východisko z obtíží; použil podobností, které byly mezi jitřenkou a večernicí, totiž jejich nápadné, stejné jasnosti a okolnosti, že se vždy jeví blízko slunce, poměrně nízko nad obzorem, k tomu, aby je prohlásil za totožné, za hvězdu jedinou – pak bylo i zde vznikání a zanikání zahrnuto do dálky.“¹⁶⁴

Parmenidovy představy o kulovitém vesmíru dovysvětlím skrze náčrty, jsou obsahem další kapitoly. Ještě předtím ale popíšu v návaznosti na filosofovou kosmologii umístění Diké v jeho universu a také se pokusím osvětlit, proč se jedná právě o bohyni, a ne boha.

4.4. Sídlo bohyně

Venuši vidí Parmenidés podle Kalandry níže než Slunce. Následuje Mléčná dráha, jejíž vzhled i povaha jsou určeny postavením ve věncovém systému – podle něj obsazuje střední sféru a z tohoto důvodu má také právě střední hustotu a jasnost. Obsahuje rovnoměrnou směs obou z filosofových principů. Střední sféra je dominantní především proto, že se stala sídlem bohyně, která vše řídí.¹⁶⁵

Kalandra píše: *„To vyplývá ze základního předpokladu celého systému doxy; do zemského nitra ji nelze umístit, protože by pak nemohla řídit mechanický proces míšení, nemohla by moci poslat světlo. Ani slunce nemůže být jejím sídlem, poněvadž není ve střední sféře...*“¹⁶⁶

I Kirk souhlasí s tím, že se uprostřed oněch smíšených prstenců nachází příčina veškerého pohybu a vznikání – Spravedlnost a Nutnost, čili bohyně, která má na starosti celý chod vesmíru.¹⁶⁷

¹⁶³ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 124.

¹⁶⁴ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 124.

¹⁶⁵ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 124, 125.

¹⁶⁶ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 124, 125.

¹⁶⁷ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 335.

Podle Kalandry je bez pochyb jasné, že sídlem Bohyně je právě střední věnec. Proto přímo do prostředních sfér vede Parmenida cesta, která je líčena v předzpěvu. Zde se setkává s božskou Diké.¹⁶⁸

Kalandra dodává: „*Ještě jedno je třeba zdůraznit: prostřední věnec je sídlem všeřídící bohyně, ne touto bohyní samotnou...*“¹⁶⁹

Protože prostřední věnec náleží do sféry Mléčné dráhy, zahrnuje v sobě rovnoměrnou směs světla a tmy, jak popisuje Kalandra. Když se do ní básník dostane, přijme právě tohle. K dokonalému poznávání je potřeba rovnoměrnosti obou elementů. Poznání básníka se tak stane perfektním, protože v sobě bude mít tento výsledek míšení.¹⁷⁰ Ani zde neopomenul filosof jednotnost svého systému.

4.4.1. Proč bohyně, a ne bůh?

Zvláštností Parmenidova filosofického pojetí je mimo jiné i skutečnost, že si jako reprezentativní idol všeho stvoření vybral namísto boha právě bohyni.

Kalandra apeluje na to, že ona Diké není materiální díl kosmu: „*Parmenidova Diké není hmotnou součástí vesmíru, nýbrž principem kosmického dění, principem obdobným Empedoklově Lásce a Nenávisti nebo Anaxagorově rozumu.*“¹⁷¹

Souhlasím s Kalandrou a myslím, že bohyně zde nevystupuje jako nějaké personální božstvo. V básni je chápána spíše abstraktně. Jedná se o alegorii pro danou zákonitost, která uspořádává veškeré bytí. Svou Diké vnímá Parmenidés jako čirou spravedlnost, projevenou pravdu a nejvyšší „božstvo“ kosmických zákonů.

Z Parmenidova mnohostranného zaměření vyzdvihnu v těchto souvislostech zejména embryologii. Parmenidés si dobře uvědomoval, že každý život vychází z ženy jakožto matky. Obzvláště to, jak se domnívám, může být hlavním důvodem toho, proč upřednostnil roli bohyně před bohem.

¹⁶⁸ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 125.

¹⁶⁹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 125.

¹⁷⁰ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 201.

¹⁷¹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 125.

5. Grafické zpracování Parmenidova kosmu

Rozhodla jsem se pro lepší názornost vytvořit několik náčrtů, které představují filosofův kosmos – popsany výše.

5.1. Soustředné koule versus kulové úseče

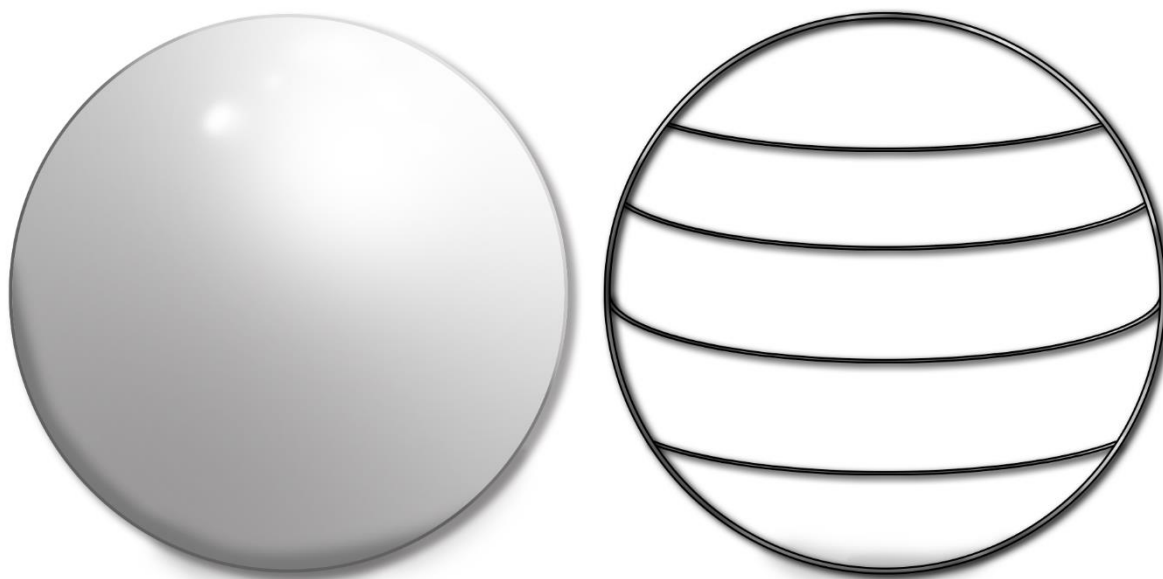
Než rozeberu dvě hlavní představy Parmenidova kosmu, podle kterých se orientuji, totiž kontrapozice sedm sfér versus pět sfér, považuji za nutné osvětlit jednu důležitou věc. A to je rozdíl mezi tvarem soustředných koulí a kulových úsečí.

Pro další čtení je opravdu důležité uvědomit si zásadní diferenci mezi oběma formami. Můj první náčrt je ukazuje v trojrozměrné projekci. Ostatní ilustrace, které následují, zobrazují sféry z pohledu jednotlivých autorů, jsou však v dvourozměrném pohledu.

Proč jsem si zvolila právě tohle zobrazení? Je tomu tak z jednoduchého důvodu. Na úvodním náčrtu jsem chtěla demonstrovat skutečnou trojrozměrnost obou variant pro lepší přehlednost, dvourozměrná podoba mi v tomto případě připadala poněkud nedostatečná a nevyhovující.

Naopak, u dalších obrázků se mi zdála trojrozměrnost nepřehledná a obávala jsem se, že takové provedení by mé popisy jen zbytečně komplikovalo a čtenáře dezorientovalo. Po několika pokusech jsem se tedy rozhodla uplatnit prostorové zobrazení pouze v prvním případě. Což ve finální podobě, myslím, ničemu neuškodilo.

Soustředné koule *versus* kulové úseče v trojrozměrné projekci

Obrázek 2 – Soustředné koule *versus* kulové úseče

Jakmile si uvědomíme zásadní rozdíly mezi těmito tvary, můžeme se přesunout k pohledům dvou autorů – Kalandry a Exnera, jejichž názory spoustupně rozeberu a samozřejmě podložím grafickým ztvárněním.

5.2. Věnce jako soustředné koule

Podíváme-li se na to z Kalandrova pohledu, podle něj si filosof představuje své dokonale kulovité bytí jako jsoucno, ve kterém se nacházejí věnce – ty jsou horizontálně zaoblené a vertikálně ploché. Sféry jako koule však nejsou Kalandrův novotvar.

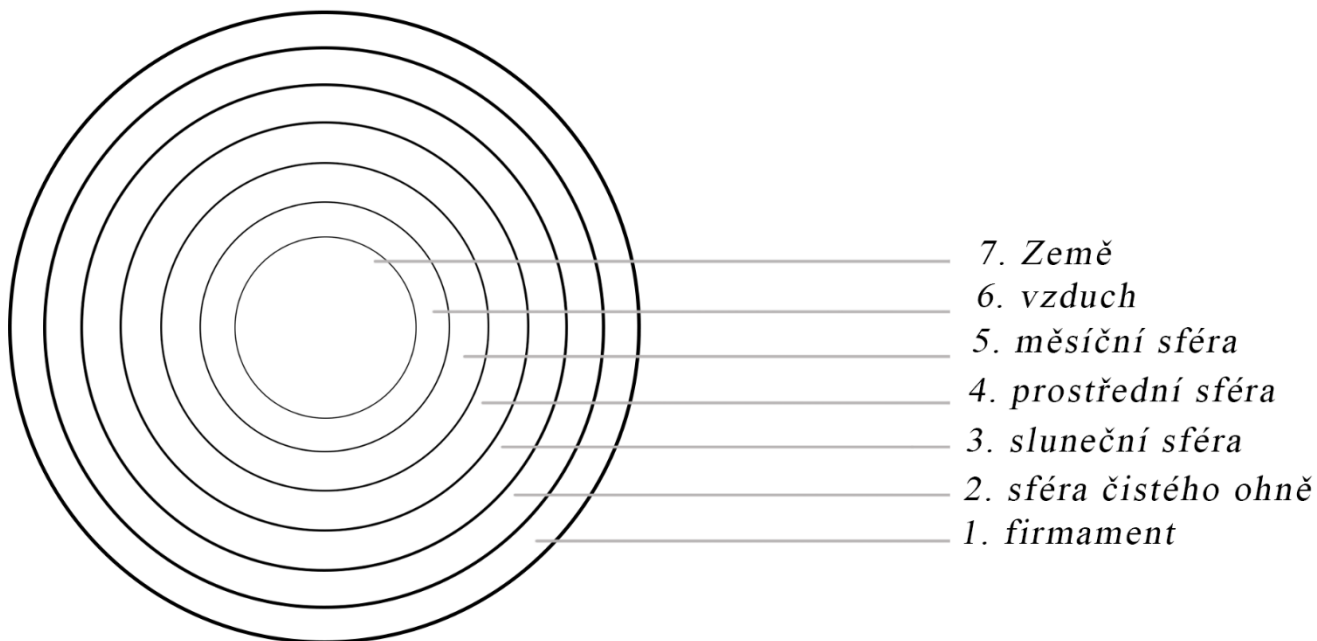
Uspořádání Parmenidových věnců pak postupuje následovně. Ten vnější, který je pevný, obléhá všechny ostatní. Další je z nemíšeného světla, nacházející se ve směru k centru. Poté jsou zde takové, které mají směs z obou elementů. Nakonec, úplně uprostřed, najdeme věnec noci.¹⁷²

Parmenidés, jak soudí Kalandra z dostupných textů, líčí jednotlivé vrstvy sféry do následujícího pořadí, od obvodu ke středu: 1. firmament, 2. sféra čistého ohně, 3. sféra sluneční, 4. prostřední sféra, 5. měsíční sféra, 6. vzduch, 7. Země a celkové uspořádání, její tvar.

¹⁷² KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 113.

Pod éterem si Parmenidés představuje všechny sféry, ve kterých převládá světlo. Prostřední sféru vyznačuje jako nebeskou kouli obklopující nebe, právě ta dle něj tvoří hvězdnou oblohu.¹⁷³

Kalandrova varianta kulovitých sfér v dvourozměrné projekci

Obrázek 3 – Kalandrova varianta kulovitých sfér

Zlomek B 12: „Nesmíšeným pak ohněm se užší plnily kruhy, další pak noci, vzniká však mezi ně plamenný podíl; uprostřed těchto kruhů je bohyně, která vše řídí, neboť žalostný porod i páření působí ona tím, že samice k samcům a k samicím naopak samce vysílá, aby se pářili...“¹⁷⁴

Při svém popisu, jak interpretuje zlomek Kalandra, vyčleňuje filosof oba extrémy, sféry nemíšených principů, ohně a noci. Následně poznamenává střední vrstvy, které obsahují různé stupně směsi obou elementů. Poté přicházejí na řadu smíšené sféry. Uprostřed nich je sídlo bohyně, přímo v Mléčné dráze, jak jsem už psala výše. Pod ní se nachází měsíční sféra, atmosféra a nakonec Země.¹⁷⁵

¹⁷³ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 122, 123.

¹⁷⁴ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 70.

¹⁷⁵ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 125.

5.3. Věnce jako kulové úseče

I Exner upozorňuje na to, že určit pořadí oněch věnců není vůbec jednoduché. V této souvislosti zmiňuje Anaximandra: „... *nepůjde o kulovité, nýbrž (spíše) na sebe ploše se kladoucí vrstvy "stoicheí", podobně jak tomu bylo u Anaximandra. Jejich okraj však není zakreslen kuželem, nýbrž koulí. Vesmírné sféry by tak nepředstavovaly soustředné kulovité sféry, nýbrž kulové úseče.*“¹⁷⁶

Exner oproti Kalandrovi uvádí 5 sfér namísto 7. Předchozí autor postupoval ascendentně, vzhledem k tomu, co ve filosofii teprve nastane. Kdežto Exner descendentně, vůči tomu, co se už stalo a mohlo sloužit jako východiska.

Proč autor v tomto případě nesouhlasí se zmiňovanou kulovitostí? Kulatou Zemi považuje Exner u Parmenida zkrátka za předčasnou. Ono zakulacení firmamentu pokládal vždy za důsledek kulovité povahy jsoucna, vesmíru, jako takového. Základem jeho tezí je plochost – vychází z toho, že Země je koulí teprve až u Platóna.¹⁷⁷

Důležitý je pro něj zlomek B 15a z Basileiových scholií: „... *země s kořeny ve vodě...*“¹⁷⁸

Jak píše: „Vzhledem k tomu, že jiný odkaz není k dispozici, přidržuji se verze, že spodní hranice vesmíru je tvořena vodou. Je tedy tekutá a její "fyzika" je stejná jako u éteru, totiž formovaná nebytím ("neprostorem") vně vesmíru (což platí i pro variantu Země/lávy). Z takto definovaného vztahu Země a vody můžeme odvodit i druhou důležitou věc: totiž že Země je mimo veškerou pochybnost plochá!“¹⁷⁹

Podle Exnera je Parmenidův kulovitý vesmír nahoře uzavřený éterem a na druhém konci dole vodou – ta nese plochou Zemi. Autor si je vzhledem k jeho výchozím pramenům jistý, že konečný počet sfér bude pět. Upozorňuje i na fakt, že Achilleův štít v Íliadě měl stejné množství vrstev. Popisuje vodu na pozici nejnižší sféry, tu nejvyšší zaujímá éter a na vodě se pak vznáší Země. Dále pod éterem najdeme ohnivou část – oblohu – a níže to, co obklopuje Zemi.¹⁸⁰

¹⁷⁶ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 105.

¹⁷⁷ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 104, 105.

¹⁷⁸ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 70.

¹⁷⁹ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 104.

¹⁸⁰ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 104, 105.

Je tedy pravděpodobné, že jednotlivé sféry jsou tvořené éterem, ohněm/vodou a Zemí. Ovšem ohledně třetí, prostřední vrstvy, kolují nejasnosti. Exner se nakonec přiklání k variantě, že tato vrstva byla tvořena jakousi variantou vzduchu, přestože pojmenování mohlo být odlišné.¹⁸¹

Exner dále rozvádí možnou kulovitost v Parmenidově systému: „*V prvním případě vidíme kulovitou sféru éteru (klenoucí se modř), pod ní sféry nebeských těles (kopírující profil modři) a vzduchu (oblaka kopírující týž profil). Kulovitý bude samozřejmě dolní profil vody, která nese Zemi, a na své spodní části možná i sama Země. Kulovitý profil svrchku Země přitom můžeme vyloučit.*“¹⁸²

A další varianta: „*V druhém případě je kulovitý pouze éter (a analogicky na svém důlu voda), všechno ostatní (svrcek vody, Země, vzduch a dráhy nebeských těles) je v horní polokouli éteru vrstveno horizontálně. Pak by platilo, že polokruhový pohyb oblak a nebeských těles je pohybem zdánlivým, jako u Xenofana...*“¹⁸³

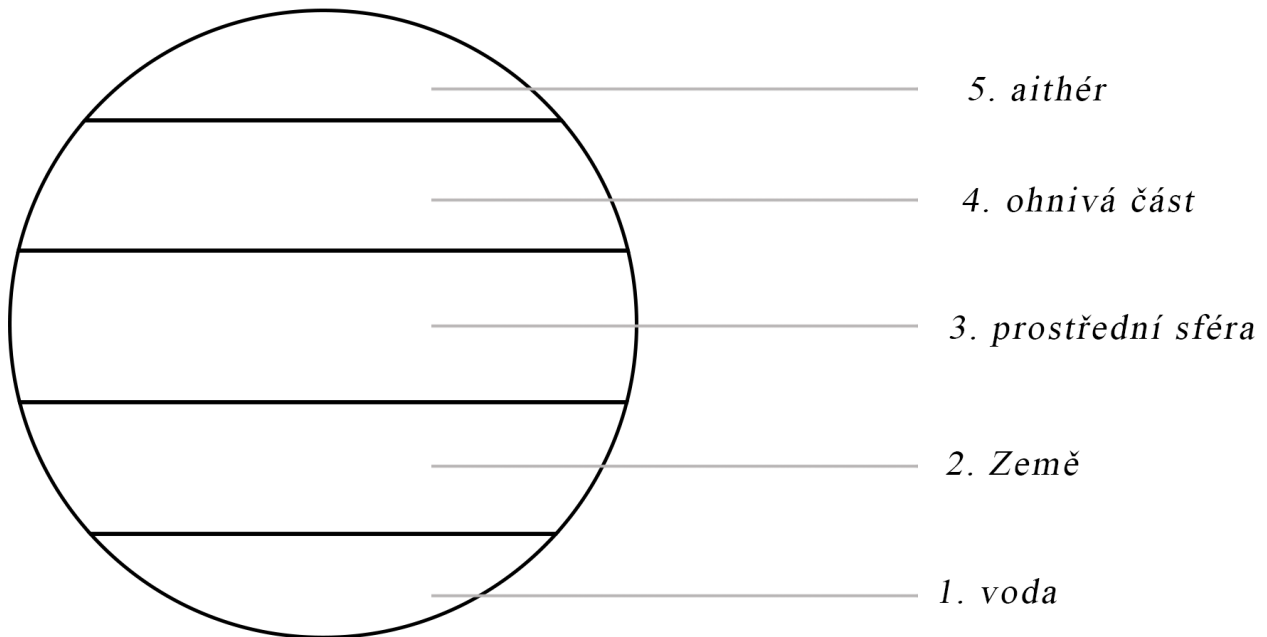
I pro toto pojetí jsem si připravila náčrt, který vysvětluje Exnerovo stanovisko.

¹⁸¹ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 105.

¹⁸² EXNER, Milan., pozn. 7, s. 106.

¹⁸³ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 106.

Exnerova varianta kulových úsečí v dvourozměrné projekci

Obrázek 4 – Exnerova varianta kulových úsečí

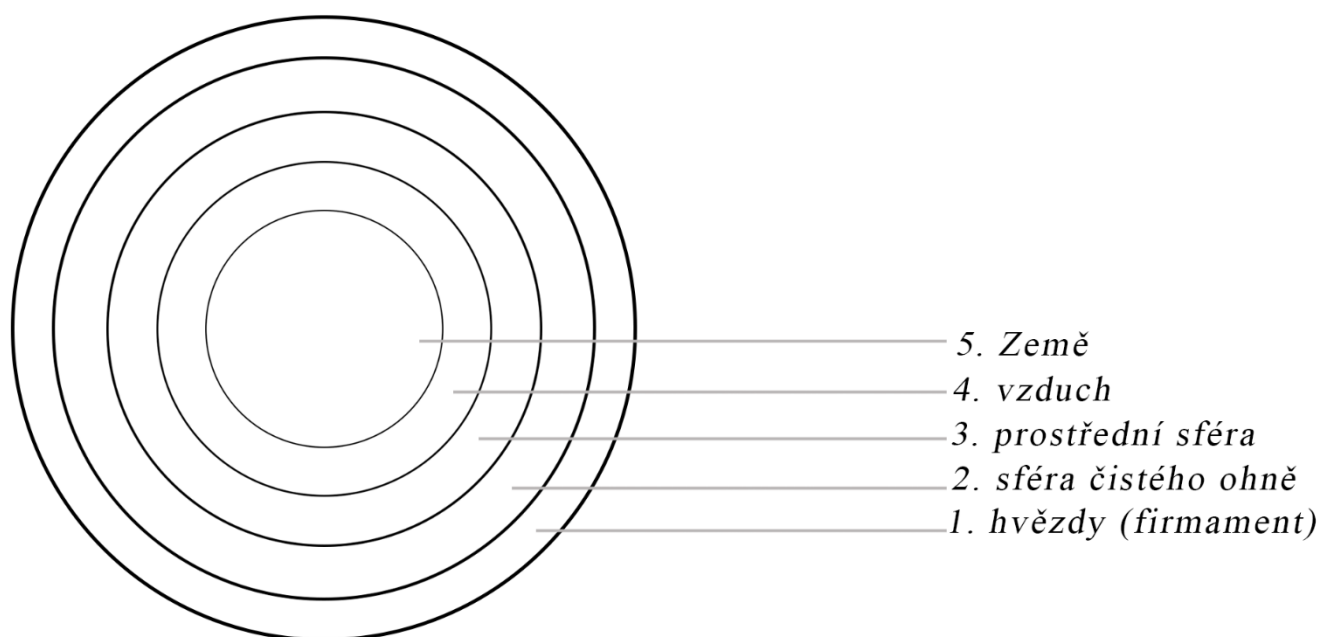
5.4. Kalandrův model s použitím Exnerovy redukce

Nad uvedenými variantami jsem dlouho přemýšlela a zvažovala veškerá pro a proti. Po nějaké době jsem se dostala k myšlence smíření těchto názorů. Proto dospívám k závěru, že by nemuselo být mylné pokusit se je sloučit.

Pro to je ale třeba podniknout několik zásadních kroků. Musíme dát dohromady sféru čistého ohně a firmament; dále Slunce, střední sféru a Měsíc; pak je vzduch a Země. Je třeba přidat vodu. Tím vznikne požadovaný počet – totiž pět.

Zjednodušeně, sedm vrstev lze tímto zredukovat na pět v následujícím pořadí: 1. hvězdy (firmament), 2. sféra čistého ohně (éter), 3. prostřední sféra tvořená Měsícem a Sluncem, 4. vzduch, 5. Země. Ilustrativní cestou to vidíme na následujícím obrázku.

Kalandrův model s použitím Exnerovy redukce v dvourozměrné projekci

Obrázek 5 – Kalandrův model s použitím Exnerovy redukce

Ve třetím náčrtu, jak je už z tvaru sfér jasné, jsem použila Kalandrův pohled na Parmenidův kosmos, totiž soustředné koule. Jelikož z tohoto autora vycházím při psaní nejvíce, přišlo mi spravedlivé, a snad i vzhledem k ucelenosti textu vhodnější, graficky znázornit právě jeho variantu.

Ovšem, jelikož se jedná o syntézu, nezůstala jsem pouze u něj. Náčrt je podložen stanoviskem také druhého autora. Z Exnerova výkladu jsem tedy zakomponovala počet sfér. Tato kombinace dává vznik nové a originální koncepci, která v sobě zahrnuje obě interpretace.

6. Třetí cesta – identičnost neidentického

Popsala jsem Parmenidovy dvě cesty: pravdivou aletheiu a doxu, která svým zdáním klame. Existuje však ještě třetí, a na tu mnozí exegeti ani nepomysleli.

Kalandra je unikátní v tom, že oproti takovým interpretům popisuje jednu další. První dvě v sobě zahrnují princip kontradikce. Třetí cesta dvojhlavých charakterizuje dialektickou jednotu protikladů. Právě proti té se vymezuje Parmenidés zákonem protimluvy. Jak jsme si již stačili osvětlit, obsah filosofova pojmu bytí a nebytí je doopravdy o mnoho jiný než u íónských myslitelů.¹⁸⁴

Třetí cestu nastiňuje i Kirk, když ji popisuje jako smýšlení o tom, že daná věc zároveň je i není – jako příklad zde můžeme uvést změnu spolu se vznikáním. Takoví lidé, kteří s takovým příkladem souhlasí, následně bloudí od jedné cesty ke druhé, jejich kroky jsou protisměrné. Autor říká: „*Třetí cesta je prostě ta, na níž se člověk ocitne, pokud podobně jako většina smrtelníků toto rozhodnutí neučiní, protože neužije svých kritických schopností. Člověk pak shledá, že říká nebo předpokládá zároveň, že určitá věc je i není (např. tím, že uzná změnu a vznik); a tak bude bezradně bloudit od jedné z cest ke druhé. Jeho kroky se budou "obracet do protisměru", tj. budou kontradiktorické. Ovšemže bude poznávat, že jest a není nejsou totéž. Ale protože se mezi oběma alternativami nerozhodne, bude s nimi zacházet, jako by byly totéž.*“ Bohyně však Parmenida před tímto varuje a přivádí ho k zamyšlení o nepravosti cesty pouhého mínění.¹⁸⁵

Filosof se staví proti názorům prostých smrtelníků, kteří nikdy nerozhodují mezi dvěma hlavními možnostmi, ale sledují obě, aniž by mezi nimi rozlišovali.¹⁸⁶ Což následně vytváří třetí cestu.

Z logiky Parmenidova systému bezesporu vyplývá, že musí zahrnout dvě ze tří cest. Sjednocení protikladů a cyklický proces nemůžeme brát vážně, uvědomíme-li si hlavní zákonitosti jeho filosofie. A popření možnosti existence nejsoucího je jasné. Jediná opravdová cesta je cesta jsoucího jako toho, co jest.¹⁸⁷

Idea oné třetí cesty mě přivedla k tomu zmínit Parmenidův názor na Hérakleita a jeho myšlenky, proti kterým filosof ve své básni vystupuje. Pojednávám o tom v následující podkapitole.

¹⁸⁴ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 54.

¹⁸⁵ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 321, 322.

¹⁸⁶ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 314.

¹⁸⁷ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 54.

6.1. Rozepře s Hérakleitem

Jak píše Kalandra: „... *Parmenidés se hned na počátku první části své argumentace staví do vědomé protivy ke světovému názoru iónských filosofů; že na jejím konci naráží na známý filosofem posledního stoupence iónské fyziky, Hérakleita, je všeobecně uznáváno.*“¹⁸⁸

Ze všech Parmenidových předchůdců se Hérakleitos, dle autora, nejvíce zajímal o poznání. Vypracoval na toto téma vlastní teorii. V jeho případě je nutné k rozeznání určité věci dobře chápat i její opak. Kdyby tomu tak nebylo, nemohli bychom vědět nic o nespravedlnosti, pokud by neexistovala spravedlnost. Bez protikladů určité věci ji nelze vůbec poznat.¹⁸⁹

V poměru k Parmenidově filosofii je důležité uvědomit si, čím se v základu vyznačovala Hérakleitova noetika a celý filosofický systém. U něj byl veškerý svět a dané věci v něm jednotou protikladů. Nic pro tohoto myslitele neexistovalo jen tak samo o sobě, vše se vymezovalo vzhledem ke své protivě. Jediné správné poznání pro něj tak bylo to, které dokázalo jasně popsat dialektický ráz jsoucen. Závěr toho byl fakt, jak jsem již psala, že správnou představu o věci máme teprve, když si jí spojíme s jejím protikladem.¹⁹⁰

To dokazuje následující zlomek:

B 111 Ze Stobaia: „*Nemoc činí zdraví příjemným a dobrým, hlad nasycení, únava odpočinek.*“¹⁹¹

Hérakleitův systém bezesporu zahrnuje učení o změně. Právě toto filosofické pojetí mělo dlouhé trvání a také velký vliv na počátky všech dalších pokusů a vysvětlení změny hmoty a celkové podstaty pohybu. Pod symbolem věčné proměny si představoval Hérakleitos i peníze, jak zmiňuje Nicola. Mince vlastně neustále přechází z jedné ruky do druhé a navíc i zástupně vyjadřují hodnotu různého zboží.¹⁹²

¹⁸⁸ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 66.

¹⁸⁹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 243.

¹⁹⁰ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 241.

¹⁹¹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 56.

¹⁹² NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 56.

Tak uvádí zlomek B 90 z Plutarcha: „*Směnou ohně je veškero a oheň je směnou vešekra, tak jako je zboží směnou zlata a zlato směnou zboží.*“¹⁹³

Pro Hérakleita bylo vnímání jediným poznáním. Vjem a jeho objekt je v jeho filosofii totéž, avšak zároveň ne. Přesně tomu Parmenidés nejvíce odporoval a právě na tom zakládal Hérakleitos svou ontologii spolu s noetikou.¹⁹⁴

Připomeňme si v této souvislosti zlomek, zmíněný v první části práce: „*Do týchž řek vstupujeme i nevstupujeme, jsme i nejsme.*“¹⁹⁵

Parmenidés ale nedělal žádný rozdíl mezi relativním a absolutním nebytím, zkrátka zavrhoval obojí stejně. Proto pro něj se stalo Hérakleitovo stanovisko zcela nepřijatelným. Protiklad a negace byly u eleatského filosofa nejsoucnem, které v jeho teorii nemělo žádné místo. Proto se striktně vymezoval proti Hérakleitovu stanovisku, které dělalo z existence nejsoucího nezbytný předpoklad pro možnost poznání.¹⁹⁶

Hérakleitos tvrdil, že nelze mít vědomí o žádné věci, pokud bychom neznali to nejsoucí, které tomu odpovídá. Elejský myslitel se vůči takovému názoru vyslovuje tvrzením, že bychom nenašli vědomí bez toho jsoucna, které mu odpovídá. Tento jeho argument se přímo a znovu, jako už nesčetněkrát předtím, obrací proti mínění, které přiznává možnost existence nejsoucna. Avšak také proti identičnosti myšlení a bytí. Parmenidés podkládá všechna svá tvrzení především vlastní tezí o dokázané úplnosti a neproměnnosti bytí. Mimo jsoucno není a ani nikdy nemůže být ni jiného.¹⁹⁷

Zlomek B 123 z Themistia: „*Povaha (věcí) se ráda skrývá.*“¹⁹⁸

Parmenidés souhlasí s Hérakleitem v tom, že všechny smyslově vnímatelné jevy vypovídají o pohybu a boji protikladů. To působí vznikání, změny a konečně i zanikání. Hérakleitos ví, že se povaha věcí ráda skrývá. Filosof považuje skutečné bytí blízké jevové zkušenosti. Parmenidés se ale staví proti zmíněnému vztahu mezi jevy a bytím.

¹⁹³ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 57.

¹⁹⁴ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 242.

¹⁹⁵ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 55.

¹⁹⁶ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 243.

¹⁹⁷ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 244, 245.

¹⁹⁸ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 53.

Všechny věci vycházejí z fysis – přírody, tudíž jsou nutně poddané změnám i zanikání. Proto jim eleatský filosof nepřiznává skutečné bytí, nepovažuje je za doopravdy jsoucí. Protože vše, co je podřízeno změnám, může také nebýt, a tudíž má jen jakési zdání jsoucna. Jedná se o oblast doxy – mínění a zdání. To tvrdí zejména o zkušenosti smyslů.¹⁹⁹

U Hérakleita nalezneme princip zpět se vracějící cesty a do sebe uzavřeného přírodního procesu. Takový koncept je společný veškeré íónské filosofii. Parmenidés naráží především na Hérakleitovo identické pojetí bytí a nebytí, a zavrhuje onu představu přírodního dění – to znamená vznik a zánik světa, vesmíru. Bytí světa je v Parmenidově pohledu věčné.²⁰⁰

Oproti tomu, jak myslí Kalandra, v několika obrazech paradoxně vyzdvihuje právě Hérakleitovu filosofii. Vystupuje tak proti němu přímo jen v tom, že rozdíl mezi bytím a nebytím na jednu stranu přiznává a na druhou popírá. Protiklady podle Parmenida nemohou být totožné, nelze je chápat tak, že jsou jedno.²⁰¹

Autor také píše: „... *Parmenidés nepolemizuje na tomto místě proti žádnému speciálně herakleitovskému filosofu – jeho „dvojhlaví“ nejsou nijak dále neznámí hérakleitovci, nýbrž všichni stoupenci íónského monismu vůbec.*“²⁰² Tímto chtěl vlastně Kalandra upozornit na to, že nejen Hérakleitos, ale všichni, kdo se mylně poddávají íónským myšlenkám, jdou po klamně cestě dvojhlavých.

Jako dvojhlavce tak neoznačuje pouze Hérakleita a jeho obdivovatele, ale všechny přívržence íónského monismu. Parmenidés dále dle Kalandry není přímo protivník Hérakleitova systému tak, jak se to na první pohled může zdát. Spíše se mu nelíbí dosavadní íónské koncepty filosofie.²⁰³

Ačkoli je jeho polemika mnohdy přímo namířena proti Hérakleitovi, obrací se zároveň ke všem, kdo si něco takového myslí. Proti obecnému lidskému mínění, jakékoli jednotě protikladů a íónskému monismu spolu s cyklickým procesem.²⁰⁴

¹⁹⁹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 45.

²⁰⁰ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 45.

²⁰¹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 46, 47.

²⁰² KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 50.

²⁰³ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 50.

²⁰⁴ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 48, 49.

Zavrhuje ten způsob myšlení a takový princip zkoumání, který spojuje protiklady v nějakou vyšší jednotu. Ta podle Parmenida rozdíl mezi bytím a nebytím na jedné straně klade a na druhé zcela ruší. Bytí a nebytí se zde vyrušují navzájem. Existuje jen jedna možnost – být nebo nebýt, to nebo druhé. Jak vyzdvihuje Kalandra, *tertium non datur*, neexistuje žádná třetí možnost. Neboli, jednoduše řečeno, bytí je a nebytí není – což je stále opakovaná fráze Parmenidova filosofického systému.²⁰⁵

Bytí a nebytí nemůže existovat současně. A na základě filosofových přesvědčení víme právě to, že co není, nemůže ani být – nelze to vyslovit, natož poznat. Takže jediná správná cesta je vždy cesta bytí.

Parmenidés zastává názor, že kosmos neprochází stádií nadbytku a nedostatku. Podle něj je celý najednou, stále úplný, souvislý a nepřerušovaný. I takovou myšlenku je možno vyložit vzhledem k odporu vůči iónským konceptům. Vyslovuje se proti názoru o věčném vzníkání a zanikání, představě mnohosti po sobě následujících světů a také vůči přesvědčení, že jednotlivé světy jsou od sebe oddělené návratem všech věcí do *fysis*.²⁰⁶

Důvod, proč Parmenidés tak odděluje světlo od tmy, je v tom, že se snaží vyvrátit Hérakleitovy zásady, podle kterých jsou všechny věci jen různými stupni kosmického ohně. Pro eleatského autora je oheň stále stejně jsoucí ve všech směrech.²⁰⁷

Porovnáme-li východiska obou filosofů – podle Hérakleita je pravé poznání totéž a zároveň ne totéž. Parmenidés zastává protichůdný názor, a to takový, že poznání a jeho objekt jsou stejné. Zavrhuje dialektický ráz poznávání. Vše, co implikuje existenci nebytí, je pro Parmenida nevyhovující a nesprávné. Určitě se nejedná o žádnou identifikaci bytí a myšlení, jak dodává Kalandra, k čemuž se dostanu v další kapitole.²⁰⁸

7. Mylné výklady

Autor, který mi dopomohl k pochopení Parmenida – totiž Kalandra, často zmiňoval nedorozumění Parmenidových dosavadních interpretů. V mnoha případech byla na vině

²⁰⁵ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 51.

²⁰⁶ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 65.

²⁰⁷ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 104.

²⁰⁸ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 242.

nepozornost, nepřipravenost nebo především nedostatek historického smyslu. Usoudila jsem, že by nebylo od věci zmínit pár jeho uvedených problematik.

7.1. Nonsens identity bytí a myšlení

Kalandrovo originální a promyšlené zpracování Parmenidových úvah se projevuje i v tradičně zdůrazňované frázi – myšlení a bytí je totéž. Jedná se o tvrzení, že jsoucno naplňuje všechno, a proto myšlení nestojí mimo bytí. Podle Kalandry však filosof nikde netvrdil, že je tomu tak. Bytí a myšlení je oddělené. A to, že se nám bytí obtiskuje do myšlení, ještě přece neznamená, že je s ním identické.

Autor ono nepochopení připisuje nepozorným interpretům, především jejich nechuti k historické analýze pojmů. Takoví exegeti srovnávali učení Parmenidovo s Kantem, Hegelem či Leibnizem, křesťanskou kulturou a její tradicí. Což byla podle něj základní chyba.²⁰⁹ Identita bytí a myšlení je projekcí křesťanského ducha do vesmíru, což implikovalo idealismus. To odpovídá tradičnímu pohledu interpretů 19. a 20. století, kteří vycházeli z řecko-křesťanské tradice.

Podle Kalandry se měli spíše zaměřit na porovnání Parmenida s jeho současníky, například se zmiňovaným Hérakleitem. Kdyby byli postupovali takto, nevzniklo by, dle tvrzení autora, tolik zbytečných omylů a sporů. Právě díky Hérakleitově noetice pochopíme výjimečnost Parmenidovy filosofie, vždyť přímo proti němu ve své básni vystupuje.²¹⁰

Být je pro Parmenida neměnným bytím všeho a poznáváním stálého vědomí. Eleatský filosof vycházel z poznání, které předpokládalo výlučně věčné a úplné bytí. Nebyl zde žádný prostor pro nejsoucno, jak je uvedeno ve zlomku B 3: „... *jedna cesta, že jest a že vůbec nebytí není...*“²¹¹

Nejde o identifikaci myšlení s bytím, dokonce ani o společnou korelativitu. Subjekt – jednota bytí a predikát – myšlení nemůžeme chápat v materialistickém smyslu, protože se tu nejedná o jejich poměr. Je to pozitivní výklad toho, že "non esse" není nic víc než "non percipi".

²⁰⁹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 241.

²¹⁰ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 241.

²¹¹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 67.

To je veskrze nejzákladnější formule Parmenidova objevu poznání nezávislého na bezprostřední percepci, což je jedna z priorit filosofova systému.²¹²

7.2. Dezinterpretace smyslového poznání a dění

Kirk píše: „*Většina názorů na smyslové vnímání je obecně vzato dvojího druhu: jedni je vykládají působením podobného na podobné, druzí působením protikladného na protikladné. Parmenidés, Empedoklés a Platón je vykládají způsobem podobného, stoupenci Anaxagory a Hérakleita působením protikladného...*“²¹³

Eleatský myslitel neuznává možnost vzniku a zániku jsočina. Tím tvrdí, že je věčné a nepodléhá žádným kvalitativním změnám. Avšak jen to a nic dalšího. Tento fakt dokazuje, že nepopíral veškeré dění v širším smyslu, jak píše Kalandra.²¹⁴

On totiž bez výjimky, dle slov autora, nezavrhne možnost každého dění. Připouští tuto potenci uvnitř každé z obou sfér. Nesouhlasí se změnou kvalit, stejně jako s možností vzniku a zániku, a s tím, že by nejsoucí mohlo přejít v jsočí – či opačně.²¹⁵

Kirk vidí Parmenida jako ryzího empirika. Vycházel ze zkušenosti, že existuje fyzický pohyb. Avšak z metafysického pohledu je jsočina jako celek, a to si musíme uvědomit, dočista bez pohybu.²¹⁶

Kdyby Parmenidés označil celý empirický svět jako pouhé zdání a klam, pokračuje znovu Kalandra, vše by pro něj bylo jednodušší, protože by vůbec nemusel popisovat přírodní dění. Avšak právě tenhle výklad byl pro filosofa velmi důležitý. Dění bylo v Parmenidově systému skutečné, pouze jeho vysvětlení se lišilo od iónského podání. On chtěl jen představit pravdivé vysvětlení tohoto problému.²¹⁷

Störig píše, že pohyb vyžaduje nejsoucí. Aby se mohlo jsočina pohybovat z místa na jiné, musel by existovat prázdný prostor – totiž nic. Tak je to s celým vývojem a děním. To, co má teprve nastat, dosud není jsočí. Z toho Parmenidés vyvozuje stanovisko, že nemůže existovat dění, ani pohyb. Je pouze neproměnlivé a stále trvající bytí. Naše smysly představují

²¹² KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 227.

²¹³ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 338.

²¹⁴ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 67, 68.

²¹⁵ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 66.

²¹⁶ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 314.

²¹⁷ KALANDRA, Záviš., pozn.1, s. 268.

svět změny, spolu se vznikáním a stálým pohybem – klamou, jsou pramenem veškerých omylů.²¹⁸

Někteří exegeti, dokonce i Aristotelés, vykládali mylně Parmenidova stanoviska v mnoha směrech, jak upozorňuje Kalandra. Podle některých považoval Eleata smyslové poznání za zcela klamné, to ovšem není žádná pravda. Parmenidovské jsoucno je jediné, nedělitelné a nehybné. Empirický svět je oproti tomu plný mnohosti, pohybu a dělitelnosti. Z toho mnozí autoři usuzovali, že je ono bytí metafyzické povahy, nikoliv fyzické.²¹⁹

Parmenidés popisuje určité atributy svého jsoucna, ale nebere mu mnohost, dělitelnost a pohyb tak, jak je to na první pohled zřejmé. Kalandra tvrdí, že se tím obrací jen proti určitým znakům íónských fyziků. Konkrétně vůči nekonečnosti nových kosmů, ale ne proti mnohosti věcí. Oponuje názoru, že tyto kosmy jsou v průběhu přírodního dění oddělené od sebe návratem do původního fysis, ale ne rozprostraněnosti bytí. A nakonec je proti představě do sebe uzavřeného procesu kvalitativních změn, nikoliv však proti translaci.²²⁰

Parmenidovo jsoucno tak může být ryze fyzické a materiální, pokud není skutečné jsoucno metafyzické povahy. Je-li je fyzické, a tak přístupné smyslům, je tím odstraněn důvod k tomu, aby bylo smyslové poznání považováno za zcela klamné. Taková nedůvěra k němu není možná, protože vjemům přímo odpovídá něco skutečně existujícího.²²¹

Zlomek B 1: „... *jednak domněnky lidské, v nichž není jistoty pravé...*“²²²

Je pravdou, že lidská mínění viděl Parmenidés jako nedůvěryhodná, protože považují vznikání a zanikání za skutečný průběh světového procesu. To Kalandra uznává. Umožňují tu chybu, kterou filosof vytýká právě smyslovému poznání.²²³

To, že Parmenidés smyslům v jisté podobě nedůvěřoval, je zřejmé z jeho díla. Musíme jen pochopit, jakým způsobem své skeptické stanovisko k nim definuje. Pro smysly existuje jak vznikání a zanikání, tak jsoucno a nejsoucno, i bytí časově omezené. Jsou jim dostupné jen určité díly jsoucna. Pro rozum takové omezení neplatí, tomu je přístupné vše najednou – minulé

²¹⁸ STÖRIG, Hans Joachim., pozn. 48, s. 100.

²¹⁹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 207.

²²⁰ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 208.

²²¹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 208.

²²² SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 66, 67.

²²³ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 212.

i budoucí, a nepřítomné je mu přítomno. V tom je zásadní rozdíl mezi smyslovým a rozumovým poznáním.²²⁴

Podle Kalandry tak Parmenidés zcela nezavrhł smyslové poznání. Určitě ne v té míře, jak to na první pohled může vypadat. On viděl všechny nepřiměřenosti smyslového poznání jen v tom, že nám neposkytuje zprávy ohledně celého jsoucna současně. Vjemy jsou samy o sobě zcela správné, jejich obsahu bezesporu odpovídá skutečnost. Jsou však časově omezené, uvědomují nás jen o určitých dílech bytí, a v tom je velký problém.²²⁵

Parmenidés považoval pohyb za pouhé zdání a nebytí jen v poukazu k bytí vesmíru jako celku. A protože nebytí je zcela nemožné a nelze ho nikdy prokázat, nemůže být ani pohyb. Avšak Eleata nepopírá možnost jakéhokoliv dění v plně šíři smyslu. Nepřipouští, aby nejsoucí mohlo přejít v jsoucí a naopak, to ano. Nicméně nevylučuje možnost dění uvnitř každé z obou sfér – jak jsem již naznačila. Staví se proti změně kvalit, to je totiž v rozporu s parmenidovským pojmem bytí. Podobně jako možnost vzniku a zániku, není změna kvalit nic jiného než jen relativní vznik a zánik, tak to chápali už i íonští myslitelé.²²⁶

Parmenidés popírá možnost vzniku a zániku jsoucna – vesmíru, bytí. Tvrdí, že je věčné a nemůže podléhat kvalitativním změnám. Nepopírá tedy dění v tom nejširším smyslu slova.²²⁷

Obrací se proti návratu všech věcí do jejich počátku – arché. Tím se podle něj neustále porušuje integrita jsoucna. Opakujícími návraty do substance se rozpadá bytí v jednotlivé, časově od sebe oddělitelné kosmy. A to u Parmenida, jak dodává Kalandra, opravdu není možné.²²⁸

Parmenidés nemyslel, že dění je jen smyslový klam, kterému ve skutečnosti nic neodpovídá. Skutečností je u něj transcendentní, věčné a nehybné bytí. Myslel tím jen to, že právě tohle dění není vznikáním a zanikáním, ale jen míšením dvou jeho principů ve sférách kosmu. Je to proces, který nezahrnuje existenci nejsoucna. Vznikání a zanikání tak představuje nesprávnou interpretaci dějů ve světě, která je založená na smyslovém poznání. Ve skutečnosti

²²⁴ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 214, 215.

²²⁵ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 211.

²²⁶ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 66.

²²⁷ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 67.

²²⁸ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 74.

tomu odpovídá právě míšení prvků, které existují stále. Za správný výklad dění tedy považuje filosof svou teorii míšení trvalých forem.²²⁹

Tak je definován rozpor mezi jeho učením a lidským míněním. Všechny předchozí systémy stavěly na senzualistických základech, proto je Eleata zařadil pod lidská mínění, která jsou založená na stále se opakujícím ději vznikání a zanikání. Právě proti téhle představě staví Parmenidés své konceptce věčného bytí.²³⁰

Shrneme-li celé tohle nedorozumění podle Kalandry, někteří interpreti zcela špatně pochopili smysl Parmenidových vět, na základě Aristotela a některých jeho komentátorů. Vytvořili názor, že filosof zavrhl celé smyslové poznání jako klamné a považoval za jediné možné poznání to čistě rozumové. Více by se jim hodilo, kdyby Parmenidés prohlásil jakékoli dění za nemožné a bez existence, aby popřel i mnohost věcí jako zdání a klam. Avšak jeho doxa, k jejich smůle, podává detailně vypracovanou teorii dění.²³¹

U Parmenida nenajdeme pochyby o tom, že smyslovým vjemům odpovídá skutečno. Vytýkal jim jen jedno – jejich časovou omezenost. Poznání, a na něm založené vjemy, bylo úzké. Parmenidés říkal, že nemáme jen smyslové vjemy, které ukazují obraz vnějšího světa jen v přítomném okamžiku. Také náš rozum dokáže zpracovat nepřítomné věci, může mít představy bez přímého vjemu, umí vystihnout všechno zároveň, kdykoli, díky své dokonalé paměti.²³²

Kalandra píše: *„Je jasné, že toto rozšířené Parmenidovo poznání docela není tak cizí senzualismu, jak si to mnozí představovali. S jeho pomocí mohl – a musel – pojmout novou koncepci přírodního dění a empirického světa vůbec – proniknout jím za hranice smyslové zkušenosti nemohl jinak, jednoduše proto, poněvadž orgánem tohoto poznání nebyl žádný čistý rozum, nýbrž smysly a paměť.“*²³³

Kalandra dodává, že paměti se minulé jeví jako přítomné. Autor v tomto případě odkazuje na již zmiňovaný zlomek B 4: *„Pohled, jak vzdálené věci jsou mysli úplně blízké,*

²²⁹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 217.

²³⁰ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 217.

²³¹ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 221, 222.

²³² KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 222, 223.

²³³ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 223.

*vždyť ona od jsoucího přec jsoucí odtrhnout nechce, ani když rozptyluje se veskrze po celém světě, ani když zase se spojí...*²³⁴

8. Parmenidův odkaz

Stejně tak, jako jsem se věnovala filosofovým předchůdcům, měli by zde mít místo i ti, co v jeho učení pokračovali, nebo se jím inspirovali.

Po Parmenidovi přicházejí takové systémy, které využívají poznávání nezávislého na bezprostřední percepci. Bytí, díky němu, už neznamená pouhé a momentální bytí pro smysly, nýbrž věčnou a absolutní existenci.

Jak píše Kalandra: „... za ním je Empedoklova, Anaxagorova, Leukippova, Démokritova koncepce kosmického dění jako mechanického procesu, beze změny kvalit, bez přechodu jsoucího v nejsoucí a nejsoucího v jsoucí, světy věčných, neměnných prvků, se zvláštními principy v pohybu; za ním je abstraktní logické pojetí Zénónovo a Melissovo, v němž jsoucno strnulo v nehybné nedílnosti, za ním konečně poslední etapa presokratického vývoje, ve které se dokonává proces odtržení poznání od bezprostředně dané skutečnosti, sofistika.“²³⁵

Protože Eleatská filosofie objevila jsoucno, které nemá vlastnosti klasického časoprostorového jsoucna, jak píše Kratochvíl, můžeme její představitele považovat také za metafyziky. V této souvislosti měli za základ světa neměnné bytí, které je stále a nachází se mimo čas a prostor. Parmenidés je zajímavý také pro svou filosofickou theogonii, ve které připodobňuje boha k dokonalému jsoucnu a následně z něj vyvozuje boží vlastnosti.²³⁶

Důležitost tohoto filosofa tak pramení i ze skutečnosti, že vytvořil jakýsi základ pro pozdější metafyziku, jak popisuje Nicola. Z toho vychází Platón, který pokládal smyslový vjem jen za podnět procesu rozpomínání se na ideje se stupněm dokonalosti.²³⁷

Tak jsou u Parmenida vůbec poprvé zužitkované základní principy ontologie a jeho filosofický způsob zpochybňuje jistotu každého přírodního zkoumání. Jak pokračuje Kratochvíl, tato ontologická bádání později vysvětluje Aristotelés, který hledá nové cesty

²³⁴ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 67.

²³⁵ KALANDRA, Závěš., pozn.1, s. 270.

²³⁶ KRATOCHVÍL, Zdeněk., pozn. 23, s. 39.

²³⁷ NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 76.

poznání přírody. Eleatský myslitel popisuje výklady o oblasti nejsoucna, které neexistuje, a sofisté na základě toho přebírají tvrzení o přírodě, jakožto o nejsoucím.²³⁸

I Kirk mluví o filosofově výjimečnosti: „*Parmenidovy argumenty a jeho paradoxní závěry měly nesmírný vliv na pozdější řeckou filosofii; jeho metoda i jeho vliv byly právem přirovnávány k metodě a vlivu Descartova cogito.*“²³⁹

V případě filosofových následovníků nesmíme opomenout více připomenout Melissu a Zénóna. Oba zmiňovaní myslitelé jsou Parmenidovci. Zénón podpůrně, známý pro své aporie. A Melissos reinterpretačně – teprve on vytvořil aktuálně nekonečnou kouli.

Exner píše: „*Zénón pocházel stejně jako Parmenidés z Eley a byl jeho žákem. Byl spíše logikem než ontologem a ani o vztahu jeho argumentů k Parmenidovu učení nepanuje shoda. Někteří je považují za podporu Parmenidovým tezím, jiní spíše za duchaplné paradoxy nebo dokonce hlavolamy.*“²⁴⁰

Nyní uvedu zlomky, které vystihují myšlení dalšího eleatského filosofa.

A 21 z Filopóna: „*Zénón... se pokoušel dokázat, že nemůže být v jsoucnu mnohost. Jestliže totiž, říká, jest mnohost, je nutno – ježto se mnohost skládá z více jednotek –, aby bylo více jednotek, z nichž se skládá mnohost. Ukážeme-li tedy, že je nemožno, aby bylo více jednotek, je zjevno, že nemůže být mnohost, ježto je z jednotek. A je-li nemožno, aby byla mnohost, a je-li nutno, aby bylo buď jedno, nebo mnohost, a nemůže-li být mnohost, zbývá, že je jedno.*“²⁴¹

A 21 ze Simplikia: „*Jak vypráví Eudémios, pokoušel se Zénón... dokázat, že jsoucno nemůže být mnohostí, poněvadž v jsoucnu není jednoho a mnohost je množství jednotek.*“²⁴²

A 16 z Eudéma: „*Zénón prý říkal, že vyloží-li mu někdo, co jest jedno, bude on moci říci, co jest jsoucno.*“²⁴³

²³⁸ KRATOCHVÍL, Zdeněk., pozn. 23, s. 39.

²³⁹ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 314.

²⁴⁰ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 107.

²⁴¹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 74.

²⁴² SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 74.

²⁴³ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 75.

B 5 ze Simplikia: „Zénónův důkaz...: „Je-li prostor, bude v něčem. Vždyť vše, co je, je v něčem, a co je v něčem, je též v prostoru. Bude tedy prostor v prostoru, a to jde do nekonečna. Není tedy v prostoru.“²⁴⁴

To, že se Zénón zabýval pohybem, respektive jeho vyvracením, je jasné. Dokazují to i následující zlomky.

B 4 z Diogena: „Pohybující se nepohybuje se ani na tom místě, kde jest, ani na tom, kde není“.²⁴⁵

Kdo by neznal tak slavné Zénónovy aporie, které se rozvinuly díky Parmenidovu učení.

A 25 z Aristotela: „Čtyři jsou Zénónovy důkazy o pohybu, které působí obtíže těm, kdo je chtějí vyvracet. První je, že není pohybu, ježto to, co se pohybuje, musí dojít dříve do poloviny cesty, než dojde k cíli... nelze projít nekonečným počtem míst nebo se dotknout nekonečného počtu míst v konečném čase.“²⁴⁶

Nejznámější ze Zénónových aporií, jak píše Nicola, je nejspíše Achilleus a želva. Tento příklad odkazuje na naše klamné vnímání prostoru. Aristoteles sumarizuje onu aporii a to tak, že želvu, jakožto pomalejší, Achilles nikdy nepředběhne, přestože je rychlejší. Aby to mohl učinit, musel by nejprve doběhnout na to místo, odkud želva vyběhla. Pomalejší má tak vždy stálý náskok.²⁴⁷

O tomto paradoxu přímo pojednává zlomek A 26: „Druhý důkaz je Achilleus. Je to ten, že nejpomalejší tvor nemůže být v běhu nikdy dostižen nejrychlejším, neboť pronásledující musí dříve dojít tam, odkud vyběhl prchající, takže pomalejší je nutně vždy o něco napřed.“²⁴⁸

Zénón popisuje další potvrzení svých teorií následovně.

A 27: „Třetí důkaz je..., že pohybující se šíp stojí... neboť je-li vše vždy v klidu nebo v pohybu, (a nehýbá-li se), cokoli je v stejném prostoru, a je-li konečně to, co se pohybuje, v jednom okamžiku (vždy v stejném prostoru), pak je letící šíp nepohnutý.“²⁴⁹

²⁴⁴ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 75.

²⁴⁵ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 75,

²⁴⁶ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 75.

²⁴⁷ NICOLA, Ubaldo., pozn. 5, s. 73.

²⁴⁸ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 75.

²⁴⁹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 75.

A 28: „Čtvrtý důkaz je o tělesech, která se pohybují na závodní dráze v stejném počtu podél stejného počtu se stejnou rychlostí z opačných stran, jedna tělesa z konce závodistiště a druhá z prostředka; při tom, jak myslí Zénón, se stává, že se poloviční čas rovná dvojnásobnému... Bud'tež např. stejná stojící tělesa A, druhá pak BB, počínající od středu těles A a stejná počtem i velikostí s nimi, a třetí C C, počínající na konci, stejná s obojími počtem a velikostí a stejně rychlá jako B. Nuže stane se, že se první B dostane na konec závodistiště zároveň s prvním C, když se pohybovala podél sebe. Dále se stane, že i tělesa C projdou podél všech B, ale B jen podél polovice A, takže čas je poloviční, neboť obojí je stejně dlouhý čas podél každého. Taktéž se stane, že tělesa B projdou podél všech C, neboť první C a první B bude zároveň na opačných koncích, při čemž se podle jeho slov pohybuje (první C) stejně dlouhý čas podél každého z B jako podél každého z A, ježto se obojí pohybuje stejně dlouhý čas podél A.“²⁵⁰

Kirk v souvislosti se Zénónovými paradoxy píše: „Tato zvláštní skupina paradoxů dosáhla evidentně již v Aristotelově době proslulosti, které se těší ještě dnes. Tyto paradoxy byly pokládány za zvláštní typ hlavolamů, třebaže nevíme, zda sám Zénón zamýšlel, aby byly chápány právě takto.“²⁵¹

Jak předpokládá Exner: „... Zénón podporoval Parmenidovu nauku o bytí a jeho paradoxy mají ontologický dosah.“²⁵²

Také píše: „Všechny Zenónovy argumenty směřují k potvrzení Parmenidovy ontologie; je to jejich vědomý záměr.“²⁵³

Autor dále připomíná, v návaznosti na Zénónova učitele: „Parmenidés připouští nitrovesmírný pohyb, dokonce genezi kosmických těles a přizpůsobování se látky na okraji vesmíru ideálnímu tvaru koule... Entity se mohou pohybovat, např. voda a vzduch jsou natolik řídké, že umožňují plynulý pohyb. Celek bytí se však u Parmenida pohybovat nemůže: nemá kam, protože kolem něj nic není. Vlastně bychom ani nepoznali, že se pohybuje: pohyb a jeho opak znamenají pro jediný uzavřený vesmír totéž. Pro znamenání pohybu vesmíru chybí vztažná soustava, vesmír tu je ekvivalentem jediného bodu. Pro pohyb šípu však vztažná soustava

²⁵⁰ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 76.

²⁵¹ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 349.

²⁵² EXNER, Milan., pozn. 7, s. 107.

²⁵³ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 112.

nechybí: jeho dráha má začátek, střed a konec. Parmenidova metafyzika byla v dobrém souladu s jeho fyzikou...“²⁵⁴

Kirk doznává, že některé argumenty tohoto filosofa ve skutečnosti narušují parmenidovské názory, ale přesto bychom podle něj neměli soudit, že snad Zénón nebyl parmenidovec. On jím byl, ale spíše dle své metody než nauky. Dodává, že je třeba jeho aporie interpretovat jako jistá upozornění na to, že v opozici k filosofické tezi, která směřuje k absurdním závěrům, není žádná rozhodující námitka, a pokud je, činí to zdravý rozum stejně zranitelným jako eleatskou logiku.²⁵⁵

Co se týče Melissa, i jeho návaznost na Parmenida můžeme podpořit zlomky. V jeho teoriích se bohatě projevuje inspirace zakladatelem elejského stylu myšlení.

B 1 ze Simplikia: „*Vždy bylo, co bylo, a vždy bude. Neboť jestliže vzniklo, pak nutně nic nebylo, než vzniklo; jestliže však dříve nic nebylo, pak by z ničeho nebylo nic vzniklo.*“²⁵⁶

B 2: „*Jestliže tedy nevzniklo a jest, vždy bylo a vždy bude, pak nemá počátku ani konce, ale je neomezeno. Neboť kdyby bylo vzniklo, mělo by počátek – bylo by totiž počalo, kdyby bylo někdy vzniklo – a mělo by konec – bylo by totiž končilo, kdyby bylo někdy vzniklo. Ježto se však ani nepočalo, ani neskončilo a vždy bylo i vždy bude, tedy nemá počátku ani konce, neboť není možno, aby bylo vždy to, co není naprosto.*“²⁵⁷

B 3: „*Ale jako vždy jest, tak musí být vždy neomezeno co do velikosti.*“²⁵⁸

B 4: „*Nic, co má počátek a konec, není věčné ani neomezené.*“²⁵⁹

B 5: „*Kdyby nebylo jsoucí jedním, bude hraničit s jiným.*“²⁶⁰

B 6: „*Kdyby bylo jsoucí neomezeno, bylo by jedním, neboť kdyby bylo dvojí, nemohlo by být neomezeno, nýbrž by obě navzájem hraničila.*“²⁶¹

²⁵⁴ EXNER, Milan., pozn. 7, s. 108.

²⁵⁵ KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD., pozn. 24, s. 360, 361.

²⁵⁶ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 76, 77.

²⁵⁷ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 77.

²⁵⁸ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 77.

²⁵⁹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 77.

²⁶⁰ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 77.

²⁶¹ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 77.

B 7: „Takto je tedy (jsoucí) věčné, nekonečné, jedno a veskrze stejné. A nemůže zahynout ani se zvětšovat, ani měnit své uspořádání, ani nemá bolest, ani nemá zármutek, neboť kdyby trpělo něco z toho, nebylo by již jedním. Neboť mění-li se, pak nutně není jsoucí zcela stejné, nýbrž zhyne dřívější jsoucí a vzniká nejsoucí. Kdyby se tedy vesmír změnil v mnoha tisíce letů o jediný vlas, zhyne v celém čase. Ale není též možné, aby jsoucí změnilo své uspořádání, neboť řád, který byl dříve, nehyne, a který není, nevzniká. Když pak ani nic nepřibude, ani nic nehyne, ani se nemění, jak by něco v jsoucím změnilo své uspořádání? Neboť kdyby se něco měnilo, změnilo by se ovšem uspořádání. Ani nemá (jsoucí) bolest, neboť majíc bolest, nebylo by celé, věc mající bolest by totiž nemohla vždycky být a nemá stejnou sílu jako zdravá věc. Nebylo by také veskrze stejné, kdyby mělo bolest; mělo by ji totiž, kdyby z něho něco odcházelo nebo k němu přistupovalo, a nebylo by tedy již veskrze stejné. A zdravé by vůbec nemohlo mít bolest, neboť by zdravé a jsoucí zahynulo a vzniklo by nejsoucí. A o zármutku je týž důkaz jako o bolesti. Není také nic prázdného, neboť prázdné není ničím a nic věru nemůže být. Jsoucí se také nehýbá, neboť nemůže nikam ustoupit, nýbrž je plné. Kdyby bylo totiž prázdné, ustupovalo by do prázdna, ale ježto není prázdné, kam by ustoupilo. Není také husté a řídké, neboť řídké nemůže být tak plné, jako je husté, nýbrž řídké vzniká již prázdnější, než je husté. Takto je pak třeba rozeznat plné a neplné: obsahuje-li něco jinou věc nebo ji přijímá do sebe, není plné; neobsahuje-li nebo nepřijímá do sebe, je plné. Jsoucí musí být tedy plné, není-li prázdné; je-li však plné, nehýbá se.“²⁶²

B 8: „Tento věru výklad je hlavním důkazem, že jsoucí je jen jedno, avšak svědčí pro to i tyto důkazy. Kdyby bylo mnoho věcí, musely by být takové, jako právě tvrdím, že jest jedno. Je-li totiž země, voda, vzduch, oheň, železo, zlato, živé a mrtvé, černé a bílé a ostatní věci, které pokládají lidé za pravdivé, jsou-li tedy tyto věci a my správně vidíme a slyšíme, pak má být každá věc taková, jakou se nám po prvé zdála a nemá se převracet ani měnit, nýbrž má být stále, jaká právě jest. Nuže tvrdíme, že správně vidíme, slyšíme i chápeme, ale zdá se nám, že se teplé ochlazuje a studené otepluje, tvrdé měkne a měkké tvrdne, že živočich umírá a vzniká z nežijícího, že se to vše mění, že to, co bylo a co je nyní, není si nijak podobno, ale že se železo, ač je tvrdé, otírá prstem, setká-li se s ním, a stejně i zlato, kámen i vše jiné, cokoli se zdá zcela pevné, a že z vody vzniká země i kámen. Z toho plyne, že ani nevidíme, ani nepoznáváme jsoucí věci. To tedy spolu nesouhlasí: neboť tvrdíme, že je mnoho věčných věcí majících svůj tvar i pevnost, a přece se nám zdá, že se všechno mění a převrací ze stavu, který

²⁶² SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 77, 78.

po každé vidíme. Je tedy zřejmo, že jsme neviděli správně a že se nám nezdají správně ony věci mnohými, neboť by se nepřevracely, kdyby byly pravdivé, nýbrž by byla každá taková, jakou se zdála. Vždyť není nic silnějšího nad to, co je pravdivé. Převrátí-li se však, pak zaniklo jsoucí a vzniklo nejsoucí. Takto tedy, kdyby bylo mnoho věcí, byly by nutně takové, jaké je jedno.“²⁶³

V uvedených částech Melissos podporuje Parmenidovu představu dokonalého jsoucna a také neexistenci prázdného prostoru.

Filosof zakončuje své úvahy o jednom svými posledními dochovanými zlomky.

B 9: *„Jestliže tedy jsoucí jest, musí být jedno. A jsouc jedno, nesmí mít tělo, neboť kdyby mělo tloušťku, mělo by části a nebylo by již jedním.*“²⁶⁴

Úryvkem B 10 je v Melissově systému potvrzena nemožnost potence pohybu: *„Je-li jsoucí rozděleno, hýbá se, ale kdyby se hýbalo, nebylo by již.*“²⁶⁵

Závěrem o Melissovi cituji Kratochvíla: *„Melissos ještě jednou shrnuje výsledky Parmenidovy intuice Jednoho... vlastně upozorňuje na to, že Parmenidovo "Jedno" není žádná věc.*“²⁶⁶

Autor dále vyzdvihuje inovace v myšlení Eleatů: *„... Stalo se tak vlivným – nebo spíše tak konvenovalo mentalitě nové doby – že na ně musí reagovat všichni, kdo chtějí pokračovat v poznávání přírody (přirozenosti) i mimo Iónii. Základní metaforou se stane mísení.*“²⁶⁷

Od eleatů tak přebrali další myslitelé onu ideu mísení. Například Empedoklés – ten spojuje své čtyři živly, jakési kořeny veškerenstva. Anaxagorás zase vlastnosti, atomisté atomy v prázdnotě a pythagorejci raně klasické doby zase určitost (myšleno jako číslo, tvar) s neurčitostí (látkou). Rozdíl je založen pouze na tom, jak je ono mísení chápáno.²⁶⁸

²⁶³ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 78, 79.

²⁶⁴ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 79.

²⁶⁵ SVOBODA, Karel., pozn. 2, s. 79.

²⁶⁶ KRATOCHVÍL, Zdeněk., pozn. 23, s. 91.

²⁶⁷ KRATOCHVÍL, Zdeněk., pozn. 23, s. 91.

²⁶⁸ KRATOCHVÍL, Zdeněk., pozn. 23, s. 91.

Závěr

Myslím, že o důležitosti Parmenidova přínosu filosofii nelze v žádném případě ani na okamžik pochybovat. Zanechal po sobě evidentní a přímý odkaz, jenž rozvinuli nebo následně diskutovali další filosofové.

Já osobně Parmenida obdivuji za to, že se nebál vystoupit ze své komfortní zóny a přivedl na svět zcela novou filosofickou koncepci. Zkoumal prakticky vše, co v dané době šlo, a přestože se nemohl věnovat každé oblasti vybraného zkoumání na sto procent, v jeho systému vše souvisí se vším. Stejný způsob vysvětlení, který používá ve své kosmologii, aplikuje například i na psychologii. To činí z jeho nauky logicky koherentní systém, ve kterém má vše vlastní řád.

A to, že nebyl moc talentovaný básník, mu nikterak neubírá právo řadit se mezi ostatní filosofické velikány. Možná to jen trochu znesnadňuje orientaci a čtení jeho básně, ale pokud se budeme držet Parmenidových základních východisek, které ve své práci neustále opakuje, nemusíme se bát toho, že bychom se v textu ztratili.

O výjimečnosti filosofa mě přesvědčil i Kalandra, ze kterého jsem ve svojí práci čerpala nejvíce. Právě jeho kniha mi pomohla lépe porozumět filosofovým myšlenkám, zvláště v obtížněji vyjádřených úryvcích textu. Doznávám, že Kalandrův pohled na Parmenida by měl být více než vítaný pro mnoho studentů filosofie. Především proto, že se ho snaží skutečně pochopit vzhledem k době, ve které žil – tudíž s ohledem na historický smysl.

Napříč všemi érami hloubavých myslitelů se diskutovalo o uznání antického myšlenkového dědictví. Někteří se jím nechali pobídnout a rozvinuli ho v rozsáhlé a kvalitně vypracované systémy. Avšak jiní ho zcela a bez výhrad zavrhlí, vlastně nepřiznávali tomuto vědění žádnou důležitost. Tak či tak, pokud filosofujeme, nevyhneme se počátkům tohoto zkoumání, aniž bychom alespoň nenahlédli jeho hlavní základy.

Ať už je názor na antické filosofy a jejich teorie jakýkoliv, pravdou je, že se k nim dodnes vracíme, často pro srovnání soudobých tezí či načerpání inspirace. Myslím, že Parmenidés právem náleží k těm myslitelům, ke kterým bychom i v dnešní době mohli vzhlížet. Přestože jejich úvahy nejsou vzhledem k současným výzkumům a vědě na mnoha místech správné, můžeme ocenit jejich nápaditost a originalitu, se kterou se rozhodli řešit neznámo, které je obklopovalo.

Seznam zdrojů

1. EXNER, Milan. *Předplatónské modely vesmíru*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6.
2. KIRK, G. S., J. E. RAVEN a M. SCHOFIELD. *Předsókratovští filosofové*. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-729-8110-2.
3. KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta*. Praha: Academia, 2009. Galileo. ISBN 978-80-200-1789-5.
4. NICOLA, Ubaldo. *Obrazové dějiny filozofie*. Praha: Knižní klub, 2006. ISBN 80-242-1578-0.
5. STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. 2. vyd. Praha: Zvon, 1992. ISBN 80-711-3058-3.
6. SVOBODA, Karel. *Zlomky předsokratovských myslitelů*. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962.